พุทธปรางค์สมัยอยุธยาผ่านมุมมองรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์[1]

Buddhist Prangs of Ayutthaya Period: A Perspective on Shapes, Scales and Proportions

สิริเดช วังกรานต์*
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
นฤดม แก้วชัย
สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร

Siridate Wangkran
Faculty of Architecture, Silpakorn University, Thailand
wangkran_s@su.ac.th

Narudom Kaewchai
Office of Architecture, The Fine Arts Department, Thailand
moffarch@gmail.com
*Correspondence: wangkran_s@su.ac.th

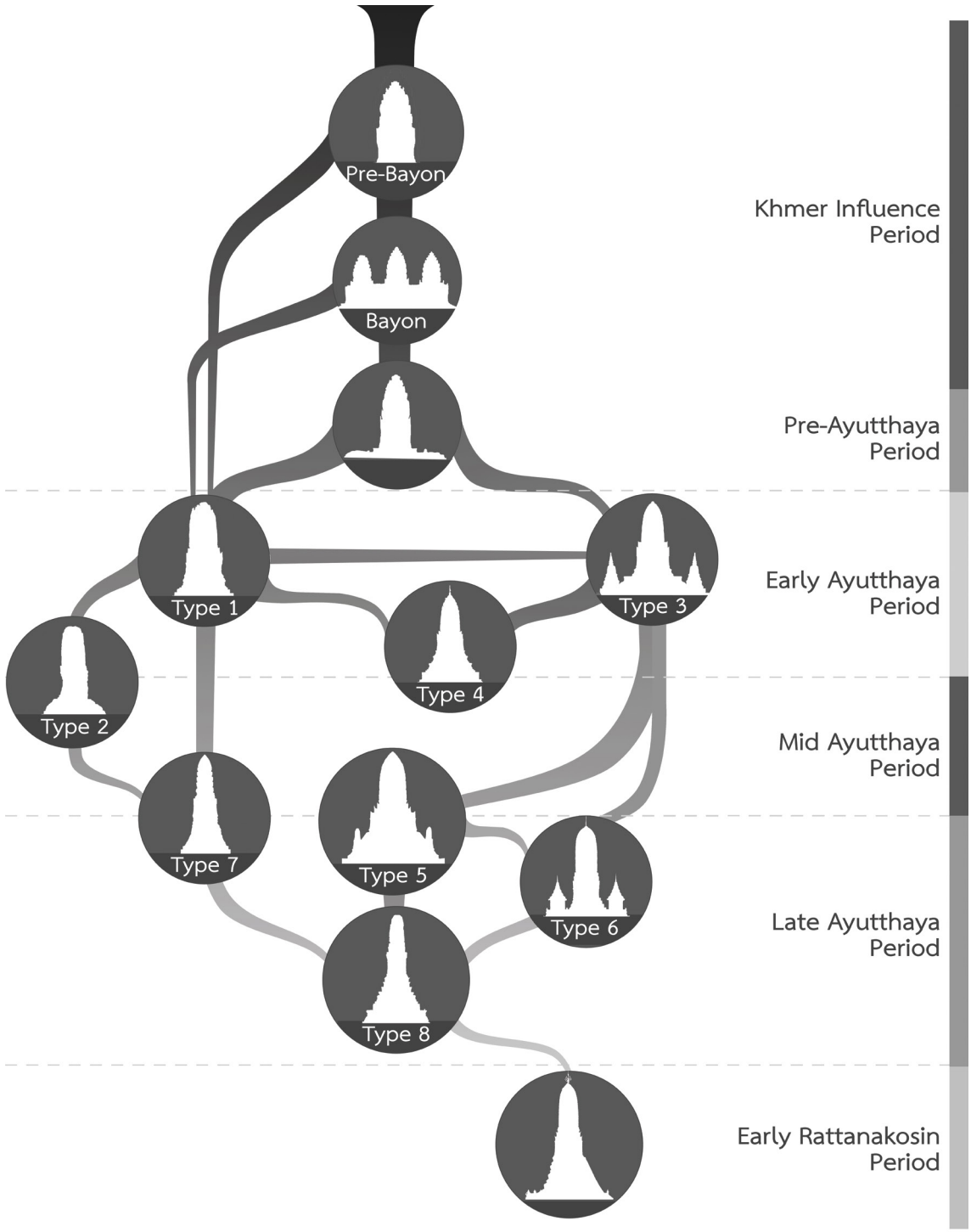
Received 16-05-2023
Revised 21-06-2023
Accepted 26-06-2023

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่ารูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์เป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาพัฒนาการของพุทธปรางค์ ซึ่งเป็นเจดีย์รูปแบบหนึ่งที่ได้รับการสร้างอย่างแพร่หลายในอาณาจักรอยุธยาหลายองค์เป็นหลักประธานของเมืองและรัฐ จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่าการศึกษาเกี่ยวกับปรางค์สมัยอยุธยาที่ผ่านมามักเป็นเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม ส่วนประเด็นเรื่องรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์พบการศึกษาค่อนข้างน้อย การอธิบายพัฒนาการด้านรูปทรงของปรางค์สมัยอยุธยาก็เป็นแบบเส้นตรงผ่านรูปทรง 2 ลักษณะ คือ ทรงงาเนียมและทรงฝักข้าวโพด ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเล็งเห็นว่าในประเด็นดังกล่าวยังมีช่องว่างทางวิชาการให้ศึกษาอีกมาก ประกอบกับปัจจุบันการเก็บข้อมูลด้วยเทคนิคโฟโตแกรมเมตรี (photogrammetry) ทำให้ผลลัพธ์ของการรังวัดมีความแม่นยำสูง จนสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษารูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ของปรางค์เชิงลึกได้เป็นอย่างดี

แผนภาพแสดงความสัมพันธ์และพัฒนาการรูปทรงและสัดส่วนพุทธปรางค์สมัยอยุธยา

The diagram presents the development of Buddhist prangs during the Ayutthaya period, showcasing the complex relationships of shapes, scales, and proportions. It illustrates the eight main types that emerged during this architectural evolution.

Pre-Bayon
Bayon
Type 1
Type 3
Type 4
Type 2
Type 7
Type 5
Type 6
Type 8
Khmer Influence Period
Pre-Ayutthaya Period
Early Ayutthaya Period
Mid Ayutthaya Period
Late Ayutthaya Period
Early Rattanakosin Period

การศึกษาครั้งนี้ นอกจากใช้การวิจัยเอกสารทางประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและประวัติศาสตร์ศิลปะแล้ว ได้ให้ความสำคัญกับการเก็บข้อมูลภาคสนามปรางค์สำคัญสมัยอยุธยาที่มีสภาพสมบูรณ์ ประกอบด้วยปรางค์ประธานจำนวน 20 องค์ ปรางค์บริวาร และปรางค์ที่มีความสำคัญอีกจำนวนหนึ่ง เพื่อนำมาจัดทำแผนภาพเชิงวิเคราะห์เปรียบเทียบรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ของปรางค์ เชื่อมโยงกับหลักฐานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบว่าพุทธปรางค์สมัยอยุธยาจากมุมมองรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ สามารถแบ่งได้ถึง 8 แบบ ซึ่งรูปแบบทั้งหมดนั้นมีพัฒนาการที่เกี่ยวโยงกันอย่างน่าสนใจ ดังนี้

แบบที่ 1 ปรางค์ทรงงาเนียมอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยก่อนอยุธยาและสมัยเขมร เป็นแบบที่สร้างในสมัยอยุธยาตอนต้น

แบบที่ 2 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดเล็กถึงขนาดกลาง พัฒนามาจากปรางค์แบบที่ 1

แบบที่ 3 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดใหญ่ ฐานทรงขั้นบันได-มีชั้นอัสดง สร้างสมัยอยุธยาตอนต้นโดยได้รับอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยก่อนอยุธยา

แบบที่ 4 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ฐานทรงจอมแห พัฒนามาจากปรางค์แบบที่ 3

แบบที่ 5 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดใหญ่ ฐานทรงขั้นบันได-ไม่มีชั้นอัสดง พัฒนามาจากปรางค์แบบที่ 3

แบบที่ 6 ปรางค์ทรงงาเนียมที่ถูกแปลงเป็นทรงฝักข้าวโพด คือ ปรางค์ทรงงาเนียมสมัยอยุธยาตอนต้นที่ถูกปฏิสังขรณ์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ให้สัดส่วนของยอดยืดขึ้นจนกลายเป็นปรางค์ทรงฝักข้าวโพด

แบบที่ 7 ปรางค์ทรงฝักข้าวโพดอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น มีรูปทรงผอมเพรียว และมีองค์ประกอบของปรางค์บางส่วนคล้ายปรางค์ศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น

แบบที่ 8 ปรางค์ทรงฝักข้าวโพด สร้างอย่างแพร่หลายในสมัยอยุธยาตอนปลาย ส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก รูปทรงผอมเพรียว ปรางค์แบบนี้เป็นต้นธารของปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

คำสำคัญ: พุทธปรางค์, สมัยอยุธยา, รูปทรง, สัดส่วนสัมพันธ์, โฟโตแกรมเมตรี, พัฒนาการ

Abstract

Prang is a brick or laterite tower that was commonly built as a chedi of a Buddhist temple in Ayutthaya kingdom. This article assumes that shapes, scales, and proportions of Buddhist prangs are documentation which can be sought for their architectural development. Many prangs are significant architecture of cities or states. Literature reviews found that previous studies of prang architecture dated to Ayutthaya period placed emphasis on their art and architectural styles. While there has been limited research on their shapes, scales, and proportions. Furthermore, development of prangs' shapes of the Ayutthaya period has been explained in a linear line of two styles: *Nga Niam* style [short elephant tusk-shaped tower] and *Fak Khao Pot* style [corncob-shaped tower]. Therefore, there are academic gaps in these matters. This study utilizes the highly accurate measurement method of photogrammetry to investigate these aspects of Buddhist prang architecture during the Ayutthaya period.

This study not only utilizes research on historical documents, architectural history, and art history but also emphasizes collecting field data of intact monuments during the Ayutthaya period. The monuments consist of twenty principal prangs, subsidiary prangs, and some other significant prangs. The data is used to create comparative analytical diagrams of forms, proportions, and relationships of the prangs, linking them to other relevant evidence.

Results of the study reveal that Buddhist prangs during the Ayutthaya period can be classified into eight different types based on their forms and proportional relationships. These various types have interesting developmental connections as follows.

The first type is the prangs of Nga Niam style, influenced by the architecture and art of the pre-Ayutthaya and Khmer period. Their characteristics were dated to early Ayutthaya period.

The second type includes small to medium-sized Nga Niam style prangs. These prangs derived characteristics from the first type.

The third type comprises large-sized Nga Niam style prangs with a stepped base and a *chan asadong* [neck of the prang decorated with sculptures]. Their characteristics are dated to early Ayutthaya period and influenced by architecture and art of pre-Ayutthaya period.

The fourth type consists of medium to large-sized Nga Niam style prangs with a *chom hae* base [curved pyramid shape]. They were derived from the third type prangs.

The fifth type encompasses large-sized Nga Niam style prangs with a stepped base but without a *chan asadong*. They were developed from the third type.

The sixth type comprises Nga Niam style prangs adapted to the Fak Khao Pot style. These prangs were originally of the Nga Niam style during the early Ayutthaya period but were later restored in the late Ayutthaya period, with the spire prolonged to become a Fak Khao Pot style prang.

The seventh type includes prangs of the Fak Khao Pot style, influenced by the art of the early Ayutthaya period. They have slim appearance and their elements resemble to prangs of early Ayutthaya period.

The eighth type consists of prangs of the Fak Khao Pot style, which were widely built during the late Ayutthaya period. These prangs have a slim appearance, mostly in small sizes. This type served as the inspiration for prangs during the early Rattanakosin period

Keywords: Buddhist Prang, Ayutthaya Period, Shape, Scale and Proportion, Photogrammetry, Development

1. บทนำ

พุทธปรางค์ คือ สถาปัตยกรรมรูปแบบปรางค์ที่สถาปนาขึ้นเพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า หรือ สิ่งสำคัญอื่น ๆ ในพุทธศาสนา เช่นเดียวกับเจดีย์ จึงเรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่า เจดีย์ทรงปรางค์ และเรียกโดยทั่วไปว่า “ปรางค์” แม้คำว่า “ปรางค์” ไม่ได้หมายถึงรูปทรงหรือรูปร่าง และเป็นคำที่ยังไม่ยุติว่ามีที่มาจากอะไร[2] แต่สิ่งที่นักวิชาการส่วนใหญ่ยอมรับ คือ รูปลักษณ์ของปรางค์นั้นมีพัฒนาการมาจากปราสาทเขมร โดยปราสาท มีความหมายว่า เรือนชั้น อันเป็นภาพแทนของคติจักรวาลที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง รูปลักษณ์ของปราสาทจึงสะท้อนรูปทรงของภูเขาและสวรรค์ที่ซ้อนชั้นในแนวดิ่ง ส่วนยอดตั้งแต่ชั้นครุฑไล่ขึ้นไปเป็นเรือนซ้อนชั้นที่สื่อถึงวิมานของเทพ 6 ชั้น สัญลักษณ์ดังกล่าวยังสืบทอดมาถึงปรางค์ หากแต่แก่นสารของปรางค์ คือ การบรรจุพระธาตุลงในกรุ[3] ส่วนปราสาท คือ การประดิษฐานรูปเคารพในห้องครรภคฤหะ

พุทธปรางค์สมัยอยุธยาเป็นหนึ่งในประเด็นหลักของการวิจัยด้านประวัติศาสตร์ศิลปะสถาปัตยกรรมมาโดยตลอด เนื่องจากเป็นสถาปัตยกรรมที่ถูกสร้างขึ้นอย่างแพร่หลายและกว้างขวางภายในพระนครศรีอยุธยา ชานพระนคร และเมืองสำคัญในอาณาจักรอยุธยา ปรางค์หลายองค์เป็นองค์ประกอบสำคัญของวัดหลายองค์มีความสำคัญในระดับเมืองและรัฐ ทั้งเป็นเจดีย์ที่มีรูปแบบเฉพาะที่น่าสนใจ มีพัฒนาการที่โดดเด่นตลอดสมัยอยุธยา รวมไปถึงสมัยก่อนอยุธยาและสมัยหลังอยุธยา

ทั้งนี้การศึกษาศิลปะสถาปัตยกรรมพุทธปรางค์สมัยอยุธยาที่ผ่านมา ส่วนใหญ่เป็นเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม ส่วนการวิจัยเรื่องรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์พบค่อนข้างน้อย เหตุผลส่วนหนึ่งคงเป็นเพราะการเก็บข้อมูลรังวัดอย่างละเอียดด้วยมือและอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านมายังมีข้อจำกัดในการ

วัดระยะทั้งทางราบและทางตั้ง โดยเฉพาะส่วนที่อยู่สูงกว่าระดับมนุษย์ปกติ ทำให้การรังวัดมีโอกาสคลาดเคลื่อน และต้องใช้เวลานานในการจัดเก็บข้อมูล การจัดทำแบบสถาปัตยกรรมจึงต้องใช้การคาดคะเนและทักษะความชำนาญในการขึ้นทรงและเขียนแบบ ซึ่งยากต่อการตรวจสอบเรื่องความแม่นยำ

แต่อย่างไรก็ตามการวิจัยพุทธปรางค์สมัยอยุธยาผ่านมุมมองรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ในครั้งนี้จะก้าวหน้ามากขึ้นกว่าในอดีตอย่างมาก เนื่องด้วยแบบแสดงภาพสถาปัตยกรรมพุทธปรางค์ที่ได้จากการนำเทคนิคโฟโตแกรมเมตรี (photogrammetry) มาใช้ในการรังวัดย่อมให้ผลลัพธ์ที่มีความแม่นยำ และส่งผลให้การศึกษาวิเคราะห์ถึงความคล้ายและความแตกต่างโดยภาพรวมของพุทธปรางค์จากเบาะแสเรื่องรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ของปรางค์แต่ละองค์นำไปสู่ข้อเสนอเรื่องพัฒนาการพุทธปรางค์เชิงลึกได้อย่างน่าสนใจ

2. ทบทวนกรอบแนวคิดเรื่องพัฒนาการพุทธปรางค์สมัยอยุธยา

พัฒนาการพุทธปรางค์สมัยอยุธยาสัมพันธ์กับการแบ่งยุคสมัยประวัติศาสตร์ศิลปะไทยที่มีพื้นฐานมาจากการศึกษาร่วมกันในสาขาประวัติศาสตร์โบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ ที่ต้องการสืบค้นตัวตนและอดีตของรัฐสยาม ผู้นำในการศึกษาค้นคว้า คือ กลุ่มชนชั้นผู้ปกครองสยามที่ได้แลกเปลี่ยนความรู้กับนักวิชาการต่างประเทศ ตัวอย่างการศึกษาที่เป็นรูปธรรมชัดเจน เช่น หนังสือตำนานพุทธเจดีย์สยาม (1926 | 2469)[4] พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร (1928 | 2471) ผลงานของยอร์ช เซเดส์ (Georges Coedès) ทั้งสองเล่มเป็นรากฐานและกรอบแนวคิดในการศึกษางานประวัติศาสตร์ศิลปะสถาปัตยกรรมไทยมาอย่างต่อเนื่องจนเป็นงานวิชาการกระแสหลักมาจนถึงทุกวันนี้[5] โดยกรอบแนวคิดนี้ใช้รูปแบบและลวดลายเป็นหลักฐานสำคัญในการอธิบายพัฒนาการของศิลปะสถาปัตยกรรม ซึ่งในปัจจุบันนิยมแบ่งยุคสมัยศิลปะของอยุธยาออกเป็น 3 ช่วงเวลา ดังนี้

สมัยอยุธยาตอนต้น ช่วงปี 1350-1488 | 1893-2031 ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง)–สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสมัยลพบุรีหรือศิลปะเขมรในประเทศไทย ทำให้มีความนิยมสร้างมหาธาตุรูปแบบเจดีย์ทรงปรางค์

ภาพ/Fig 1
การอธิบายพัฒนาการปราสาทและปรางค์ในประเทศไทยผ่านรูปทรง 3 ลักษณะ คือ ทรงศิขระ ทรงงาเนียม และทรงฝักข้าวโพด

The development of prasats and prangs' shapes has been traditionally explained in a linear progression of three types: Shikhara style (Khmer *prasat* or ancient Khmer tower), Nga Niam style [short elephant tusk-shaped tower], and Fak Khao Pot style [corncob-shaped tower].

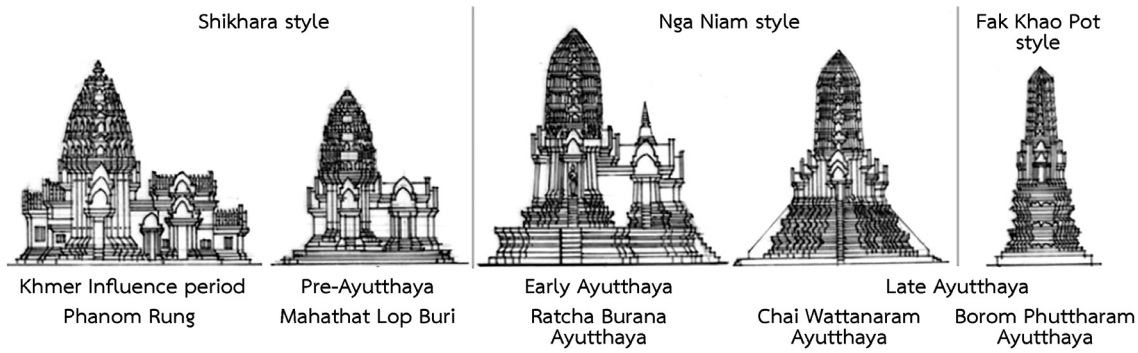
สมัยอยุธยาตอนกลาง ช่วงปี 1488-1628 | 2031-2171 ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3–สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสมัยสุโขทัยจึงนิยมสร้างเจดีย์อย่างลังกา

สมัยอยุธยาตอนปลาย ช่วงปี 1630-1767 | 2173-2310 ตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง–สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ โดยในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้น ทรงอิทธิพลศิลปะเขมรกลับมาได้รับความนิยม จึงมีการสร้างเจดีย์ทรงปรางค์อีกครั้ง แต่เมื่อเข้าสู่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจะเป็นช่วงเวลาที่เน้นการปฏิสังขรณ์[6]

ในมิติของรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ของพุทธปรางค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพจากปราสาทมาสู่ปรางค์ว่ามีพัฒนาการรูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมแบ่งได้เป็น 3 ลำดับ ได้แก่ ชั้นที่ 1 ปราสาทเขมร มีลักษณะอ้วนสั้น เปรียบได้กับงาช้างเนียมที่มีงาดุจจาวมะพร้าว ชั้นที่ 2 ปรางค์ไทยโบราณ ที่นำรูปแบบปรางค์เขมรมาปรับด้วยการไขทรงให้สูงผอม เปรียบดังงาช้างเนียมที่มีงาดุจหัวปลี ชั้นที่ 3 ปรางค์ไทยชั้นหลัง ที่ผู้สร้างไม่รู้ความหมายเดิมของปรางค์แล้ว ปรางค์จึงมีลักษณะผอมสูง คล้ายดุ้นแสม[7] หรือคล้ายฝักข้าวโพด[8]

แนวคิดของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ถือเป็นรากฐานในการใช้อธิบายพัฒนาการของรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ของปราสาทและปรางค์ในปัจจุบัน ที่เรียกปราสาทเขมรว่าทรงศิขร ปรางค์ไทยโบราณ ว่าทรงงาเนียม และปรางค์ไทยชั้นหลังว่าทรงฝักข้าวโพด เฉพาะสมัยอยุธยา พัฒนาการของปรางค์ถูกเล่าเรื่องแบบเป็นเส้นตรงผ่านทรงงาเนียมและทรงฝักข้าวโพด ซึ่งผู้วิจัยมองว่าเป็นการการเล่าเรื่องแบบย่อที่ไม่เพียงพอต่อการอธิบายความหลากหลายและพัฒนาการอันซับซ้อนของพุทธปรางค์สมัยอยุธยา จึงจำเป็นต้องทบทวนและต่อยอดการศึกษาให้ก้าวหน้ามากขึ้น

1

3. การศึกษาพุทธปรางค์สมัยอยุธยาที่ผ่านมา

สมัยก่อนอยุธยาในช่วงประมาณปลายศตวรรษที่ 13-ต้นศตวรรษที่ 14 (พุทธศตวรรษที่ 19) พุทธปรางค์ได้ปรากฏขึ้นแล้วที่เมืองละโว้ ซึ่งขณะนั้นเป็นรัฐอิสระ[9] โดยปรางค์วัดมหาธาตุถือเป็นปรางค์องค์สำคัญที่สุด และประดิษฐานเป็นประธานในรูปแบบปรางค์ 3 องค์ ประกอบด้วย ปรางค์ประธานองค์ใหญ่ตั้งตรงกลาง และมีปรางค์บริวารขนาบข้างซ้าย-ขวา (ปีกปรางค์) ปรางค์ทั้ง 3 องค์น่าจะได้รับอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมเขมรสมัยบายน ทั้งนี้จากหลักฐานการขุดค้นทำให้ทราบว่าปรางค์ประธานสร้างขึ้นก่อน แล้วปีกปรางค์จึงถูกสร้างในลำดับถัดมา แต่อายุสมัยไม่ต่างกันมากนัก[10] น่าเสียดายที่ปีกปรางค์พังทลายไปหมดแล้ว และจากรูปถ่ายเก่าทำให้พออนุมานได้ว่ามีรูปลักษณ์คล้ายกับปรางค์บริวารที่กรมศิลปากรกำหนดชื่อว่า ปรางค์หมายเลข 16 ค นอกจากที่วัดมหาธาตุแล้วในบริเวณไม่ไกลกันนักพบปรางค์อายุสมัยใกล้เคียงกันอีกองค์หนึ่งที่วัดนครโกษา

นอกจากที่เมืองละโว้แล้ว ในสมัยสุโขทัยก็พบปรางค์สมัยก่อนอยุธยาเช่นเดียวกัน ได้แก่ ปรางค์ประธานแบบ 3 องค์ ที่วัดศรีสวายและวัดพระพายหลวง เมืองเก่าสุโขทัย ทั้ง 2 แห่ง เป็นเทวสถานมาก่อน และถูกแปลงให้เป็นพุทธสถาน

จนกระทั่งเข้าสู่สมัยอยุธยา ตั้งแต่การก่อตั้งจนถึงสิ้นกรุง เจดีย์ทรงปรางค์ได้ถูกสร้างขึ้นเป็นจำนวนมากอย่างแพร่หลาย ทั้งในพระนครศรีอยุธยาศูนย์กลางของรัฐ ไปจนถึงหัวเมืองต่าง ๆ ปรางค์เหล่านี้มีการศึกษามาแล้วมากพอสมควร ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

3.1 มหาธาตุหลักประธานของพระนคร: ข้อสันนิษฐานที่แตกต่าง

ที่พระนครศรีอยุธยาพบปรางค์ที่เป็นประธานของวัดกว่า 20 องค์ ในจำนวนนี้ 5 องค์ ถูกยกย่องให้เป็นมหาธาตุหลักประธานของพระนครและพระเกียรติยศแห่งกรุงศรีอยุธยา[11] ได้แก่ วัดมหาธาตุ วัดพระราม วัดราชบูรณะ วัดสมรโกฏ (วัดสมณโกฏฐาราม) และวัดพุทไธศวรรย์

เฉพาะวัดมหาธาตุ วัดพระราม วัดราชบูรณะ และวัดพุทไธศวรรย์ ถูกระบุในพระราชพงศาวดารว่าสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น งานวิจัยกระแสหลักสรุปไปในทิศทางเดียวกันว่า วัดพระราม สร้างระหว่างรัชกาลสมเด็จพระราเมศวรครองราชย์ครั้งที่ 1 จนถึงสมัยพระองค์ครองราชย์ครั้งที่ 2[12] ต่อมาวัดได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์อีกหลายครั้ง องค์ปรางค์มีการต่อเติมในสมัยอยุธยาตอนปลาย[13] จนส่วนยอดปรางค์กลายเป็นทรงฝักข้าวโพดอย่างชัดเจน[14]

วัดมหาธาตุ สร้างในปี 1374 | 1917 สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราช (ขุนหลวงพะงั่ว) กระทั่งปี 1606 | 2149[15] ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ปรางค์ประธานพังทลายลงมาถึงชั้นอัสดง[16] ต่อมาในปี 1633 | 2176 สมัยอยุธยาตอนปลาย สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุแห่งนี้[17] ก่อนถล่มอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์จนเหลือเพียงส่วนฐานและเรือนธาตุเพียงบางส่วน

วัดราชบูรณะ สร้างในปี 1424 |1967 โดยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา)[18] เยเรเมียส ฟาน ฟลีต (Jeremias Van Vliet) พ่อค้าชาวดัทช์ บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (Dutch East India Company) ที่เข้ามาสยามในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง อธิบายว่า วัดราชบูรณะมีรูปร่างและขนาดเหมือนกับวัดมหาธาตุ[19]

วัดพุทไธศวรรย์ สร้างในปี 1353 | 1896 โดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ณ ตำหนักเวียงเหล็ก[20] โดยปรางค์น่าจะถูกบูรณะในสมัยอยุธยาตอนปลาย[21]

ทั้ง 4 วัดที่กล่าวมาถูกอธิบายว่ามีแผนผังแบบสมัยอยุธยาตอนต้น ที่ประกอบด้วย เจดีย์ทรงปรางค์เป็นประธานของวัด มีระเบียงล้อมรอบ มีวิหารหลวงอยู่ด้านหน้า[22] และองค์ปรางค์มีห้องเรือนธาตุที่สามารถเข้าไปได้

ส่วน **วัดสมณโกฏฐาราม** มหาธาตุหลักประธานของพระนครอีกองค์หนึ่ง แม้จะไม่มีประวัติการสร้าง[23] และปัจจุบันพังทลายเกือบทั้งองค์ แต่ภาพถ่ายเก่าที่ยังเห็นปรางค์ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์นั้น มีรูปแบบคล้ายปรางค์สมัยอยุธยาตอนต้น เช่น ปรางค์ประธานวัดส้มและวัดลังกา

ในเรื่องอายุสมัยมีความเห็นของพิริยะไกรฤกษ์ที่ค้านว่าการนำข้อมูลจากพระราชพงศาวดารมาเป็นหลักฐานหลักในการระบุปีสร้างของวัดมหาธาตุ วัดพระราม วัดราชบูรณะ และวัดพุทไธศวรรย์ อาจทำให้ได้ข้อสรุปที่ผิดพลาด เพราะพระราชพงศาวดารเป็นเอกสารที่มักถูกแก้ไขในสมัยหลัง พิริยะจึงเห็นว่าควรใช้แผนที่และเอกสารร่วมสมัยของชาวต่างชาติมาเป็นหลักฐานหลักมากกว่า โดยเสนอว่าปรางค์ประธานวัดมหาธาตุ วัดพระราม วัดราชบูรณะ และวัดพุทไธศวรรย์ถูกสร้างในสมัยอยุธยาตอนปลายช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถึงสมเด็จพระนารายณ์[24]

อย่างไรก็ตามหลักฐานที่พิริยะใช้เป็นหลักมีข้อด้อยเช่นกัน ตัวอย่างแผนที่อยุธยาของโยฮันเนส วิงโบนส์ (Johannes Vingboons) ที่พิริยะเลือกใช้เป็นหลักฐานหลักในกรณีวัดพระราม วัดราชบูรณะ และวัดมหาธาตุนั้น จากข้อเท็จจริงที่วิงโบนส์ไม่เคยเดินทางมาสยาม การเขียนจึงเป็นการปะติดปะต่อจากคำบอกเล่าและภาพร่างของเหล่านักเดินทางและพ่อค้า ตัวแผนถูกทำขึ้นเพื่อประดับตกแต่งสำนักงานของบริษัทอินเดียตะวันออกของดัทช์ให้ดูหรูหราเป็นสำคัญ[25] มากกว่าการใช้งานเป็นแผนที่จริง ภาพจึงไม่จำเป็นต้องถูกต้องทั้งหมด จุดที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าผิดไปจากความเป็นจริง เช่น พื้นที่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพระนครได้หายไปจากแผนที่อย่างสิ้นเชิง[26] นอกจากนั้นมีผู้ศึกษาตีความแผนที่ฉบับนี้ โดยมีผลสรุปที่แตกต่างจากพิริยะอีกด้วย[27] ดังนั้นไม่ว่าจะพระราชพงศาวดาร แผนที่ และเอกสารต่างชาติ หรือหลักฐานใด ๆ ก็ตาม ย่อมมีโอกาสให้ข้อมูลคลาดเคลื่อนได้ไม่ต่างกัน เป็นหน้าที่ของนักวิชาการที่จะต้องคัดกรองข้อมูลหลักฐานต่าง ๆ ไปใช้ศึกษาวิจัย

3.2 พุทธปรางค์ในพระนคร: ความหลากหลายของรูปแบบ

นอกจากมหาธาตุหลักประธานของพระนครแล้ว กรุงศรีอยุธยายังมีปรางค์ประธานที่มีขนาดใหญ่เทียบเท่ากับมหาธาตุ (หัวข้อ 3.1) อีกหลายองค์ ที่รู้จักกันดี คือ **วัดไชยวัฒนาราม** ที่สร้างขึ้นในปี 1630 | 2173 สมัยอยุธยาตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง[28] โดยการออกแบบของวัดไชยวัฒนารามมีการนำแบบแผนศิลปะสถาปัตยกรรมเขมรมาใช้อย่างเข้มข้นอีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่คติ แผนผัง ไปจนถึงองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

บางอย่าง[29] ส่วนปรางค์ประธานและบริวารมีรูปลักษณ์แบบปรางค์ไทยแล้ว ทั้งนี้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ และนักวิชาการกระแสหลักกลุ่มหนึ่ง มีความเห็นว่าปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนาราม คือ การกลับมานิยมใช้เจดีย์ทรงปรางค์เป็นประธานของวัดอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่สมัยอยุธยากลางนิยมสร้างเจดีย์ทรงกลมเป็นประธานของวัด[30]

ต่อมามีนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งมีความเห็นค้านว่าความนิยมในการสร้างปรางค์ประธานไม่ได้ขาดช่วงในสมัยอยุธยาตอนกลาง และเสนอว่าปรางค์ประธาน **วัดวรเชตุเทพบำรุง** ที่ตั้งอยู่นอกเกาะเมืองไปทางทิศตะวันตก สร้างสมัยอยุธยาตอนกลาง โดยใช้การวิเคราะห์รูปแบบและลวดลาย[31] นอกจากนี้ในเอกสารโบราณมีการกล่าวถึงวัด “วรเชษฐาราม” ที่สร้างโดยสมเด็จพระเอกาทศรถในปี 1593 | 2136 แต่เนื่องจากมีวัดชื่อคล้ายกัน 2 แห่ง คือ วัดวรเชตุเทพบำรุงแห่งนี้ และ วัดเชษฐารามที่ตั้งในเกาะเมือง ประเด็นนี้จึงยังเป็นที่ถกเถียงกันมาจนถึงปัจจุบัน[32]

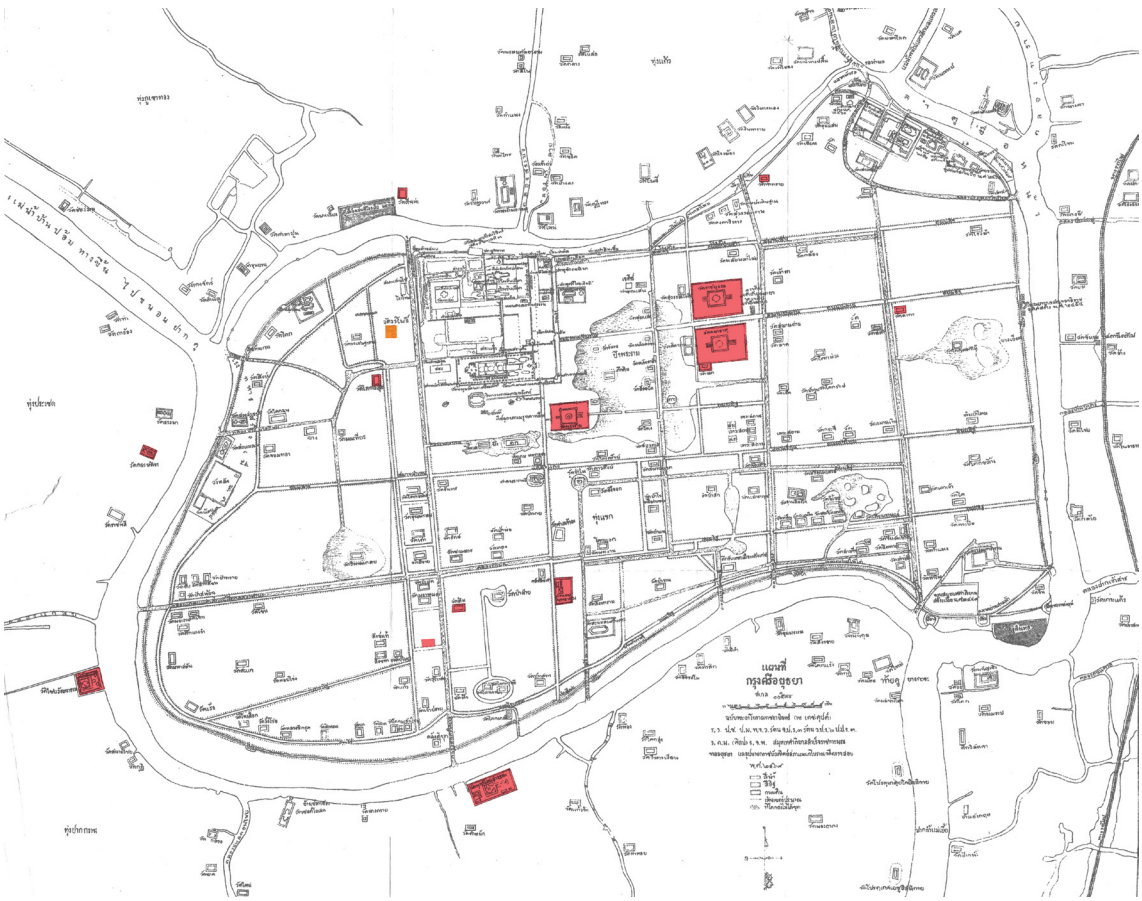
นอกจากปรางค์สมัยอยุธยาที่กล่าวข้างต้น ปรางค์ประธานองค์อื่น ๆ ส่วนใหญ่จะมีขนาดกลางหรือขนาดที่เล็กลง และขาดข้อมูลประวัติการก่อสร้าง เช่น **วัดเชิงท่า** ที่มีปรางค์รูปแบบพิเศษ ลักษณะเป็นปราสาทจัตุรมุขยอดปรางค์ จึงมีนักวิชาการศึกษารูปแบบแล้วเสนอว่าปรางค์สร้างสมัยอยุธยาตอนต้นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ[33] แล้วถูกสร้างมุขทั้งสี่เติมเข้ามาในสมัยอยุธยาตอนปลาย[34] **วัดกษัตราธิราช** ที่มีปรางค์ประธานสภาพสมบูรณ์ เนื่องจากถูกบูรณะในสมัยรัตนโกสินทร์หลายครั้ง[35] และ**วัดวรโพธิ์** ที่มีฐานปรางค์ขนาดใหญ่ ซึ่งน่าจะสร้างไม่เสร็จ

ในกรณีปรางค์ประธานขนาดกลางถึงขนาดเล็กในพระนครนอกจากที่กล่าวมานั้น ยังมีปรางค์อีกเป็นจำนวนมากแต่ส่วนใหญ่ไม่มีประวัติการสร้างเช่นกัน มีเพียง**วัดบรมพุทธาราม** ที่เราทราบว่าวัดสร้างขึ้นในปี 1689 | 2232 รัชกาลสมเด็จพระเพทราชา[36] โดยปรางค์ตั้งอยู่หน้าอุโบสถ รูปทรงแบบฝักข้าวโพด มีขนาดเล็ก ผอมเพรียว ไม่มีห้องเรือนธาตุให้เข้าไปได้ ซึ่งลักษณะเหล่านี้แตกต่างจากปรางค์สมัยก่อนหน้าอย่างชัดเจน และนับตั้งแต่นี้วัดในสมัยอยุธยาปลายจะใช้ปรางค์ในฐานะบริวาร ไม่ได้เป็นประธานของวัดเช่นเดิมอีกต่อไป

อย่างไรก็ตามปรางค์ขนาดกลางถึงขนาดเล็กที่ถูกสันนิษฐานว่าสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้นก็มีเช่นกัน เช่น ปรางค์ประธาน**วัดลังกา วัดส้ม วัดนก วัดโลกยสุธาราม** ฯลฯ ซึ่งนักวิชาการหลายท่านพิจารณาจากแผนผังวัด รูปแบบและลวดลายตกแต่งปรางค์ ลักษณะห้องเรือนธาตุที่สามารถเข้าไปได้ แล้วเสนอว่าเป็นรูปแบบสมัยอยุธยาตอนต้น[37]

นอกจากนั้นปรางค์ประธานสมัยอยุธยาบางแห่งมีรูปแบบพิเศษ เช่น ปรางค์ประธาน**วัดเจ้าพราหมณ์** ที่สามารถเดินเข้าห้องเรือนธาตุได้จากวิหารด้านหน้าโดยตรง **วัดท่าทราย** ที่ทำเป็นปรางค์รูปทรง 8 เหลี่ยม **วัดเกษ** มีปรางค์ประธานฐานสูง โดยปัจจุบันถูกบูรณะจนผิดรูปแบบไปแล้ว

2

3.3 พุทธปรางค์หัวเมืองฝ่ายเหนือ[38] : ตัวแทนรูปแบบปรางค์สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ?

พุทธปรางค์ประธานหัวเมืองฝ่ายเหนือมีจำนวนไม่มากนักแต่ล้วนมีความสำคัญในระดับเมือง ซึ่งนักวิชาการกระแสหลักมักจะเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ช่วงที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสวยราชย์อยู่ที่เมืองพิษณุโลก และทรงสร้างวิหารรวมถึงทรงผนวชที่**วัดจุฬามณี** เมื่อปี 1465 | 2008 ส่วนปรางค์ประธานมีนักวิชาการหลายท่านวิเคราะห์จากรูปแบบ องค์ประกอบ เทคนิคการก่อศิลาแลงและลวดลายแล้วเห็นสอดคล้องกันว่าสร้างในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโดยได้รับอิทธิพลจากปรางค์ประธานที่วัดมหาธาตุลพบุรี[39] แต่น่าเสียดายที่ยอดปรางค์หักหายไปทั้งหมดแล้ว

มีปรางค์ประธานอีก 2 แห่งที่นักวิชาการกระแสหลักเห็นว่าเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้แก่ ปรางค์ประธานที่**วัดมหาธาตุพิษณุโลก** ซึ่งนักวิชาการเสนอว่าพระองค์ทรงปฏิสังขรณ์[40] จากการแปลงเจดีย์ดอกบัวตูมที่สร้างโดยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) เมื่อแล้วเสร็จจึงทรงจัดงานสมโภชในปี 1482 | 2025[41] และปรางค์ประธาน ที่**วัดมหาธาตุ เชลียง** เมืองสวรรคโลก หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล สันนิษฐานว่าสร้างสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถซ้อนทับบริเวณศาสนสถานเขมร โดยปรางค์ถูกบูรณะเพิ่มเติมในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ[42]

ภาพ/Fig 2
ตำแหน่งปรางค์ประธานในพระนครศรีอยุธยา

Location of principal prangs in Ayutthaya city

3.4 พุทธปรางค์หัวเมืองรอบพระนคร: ข้อสันนิษฐานจากรูปแบบและลวดลาย

ปรางค์ประธานในหัวเมืองรอบพระนครล้วนขาดแคลนเอกสารทางประวัติศาสตร์ นักวิชาการส่วนใหญ่จึงใช้การวิเคราะห์รูปแบบและลวดลายเพื่อเสนอความเห็น โดยหัวเมืองและปรางค์ประธานสำคัญต่าง ๆ ที่ควรกล่าวถึงมีดังนี้

หัวเมืองชั้นในทางด้านทิศเหนือ[43] วัดมักสร้างอยู่ใกล้แม่น้ำสายต่าง ๆ ที่เชื่อมไปถึงพระนครศรีอยุธยาได้ วัดที่มีปรางค์ประธาน ได้แก่ **วัดหน้าพระธาตุ** ตั้งอยู่บริเวณเมืองเก่าสิงห์บุรี ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา พุทธปรางค์ประธานในวัดนี้ถูกสันนิษฐานอายุสมัย

จากนักวิชาการหลายท่าน ด้วยการเปรียบเทียบรูปแบบและลวดลาย แต่ได้ผลสรุปแตกต่างกันออกเป็น 2 ความเห็น โดยความเห็นหนึ่งเสนอว่าสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้น ส่วนอีกความเห็นหนึ่งค้านว่าสร้างในสมัยอยุธยาตอนกลาง[44]

วัดพระปรางค์ ตั้งอยู่ในอำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรีในปัจจุบัน ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน้อย (แม่น้ำสาขาของแม่น้ำเจ้าพระยา) นักวิชาการหลายท่านเสนอว่าปรางค์ประธานสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้น จากการพิจารณาองค์ประกอบ เทคนิคการก่ออิฐ[45] และการเชื่อมโยงกับอายุสมัยกับเตาแม่น้ำน้อยที่ตั้งอยู่ใกล้ ๆ กัน[46]

วัดสองพี่น้อง ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน้อย เมืองสรรคบุรีปัจจุบัน คือ ส่วนหนึ่งของจังหวัดชัยนาท โดย น. ณ ปากน้ำ เสนอว่าพระพุทธรูปปูนปั้นตรงจรนำเรือนธาตุของปรางค์ประธานเป็นศิลปะอู่ทอง (สมัยก่อนอยุธยา) ส่วนสันติ เล็กสุขุม วิเคราะห์ลวดลายปรางค์แล้วเสนอว่าอยู่ในสมัยอยุธยาตอนต้น ต่อมา โทโมอิโตะ ทะคะตะได้ศึกษาแล้วสนับสนุนข้อเสนอของสันติ พร้อมอธิบายเพิ่มเติมว่าปรางค์มีรูปแบบใกล้เคียงกับปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ และปรางค์บริวารบางองค์ที่วัดมหาธาตุ อยุธยา[47]

วัดโบสถ์ ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำที่อยู่ระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีน ในอำเภอสามโก้ จังหวัดอ่างทอง ปัจจุบันยอดหักหายไป[48]

หัวเมืองทางด้านทิศตะวันตก พุทธปรางค์ที่ได้รับความสนใจเป็นพิเศษ คือ **วัดมหาธาตุ สุพรรณบุรี** ที่มีปรางค์ประธานขนาดใหญ่และแผนผังแบบอยุธยาตอนต้นตามนิยามของนักวิชาการ กระแสหลัก โดยปรางค์องค์นี้มีการค้นพบจารึกลานทอง แต่เนื่องจากข้อความไม่สมบูรณ์จึงมีการตีความไปหลายแนวทาง แนวทางแรก น. ณ ปากน้ำ เสนอว่าปรางค์ประธานสร้างสมัยก่อนอยุธยาเพราะมีผังแบบเดียวกับวัดมหาธาตุ ลพบุรี และตัวปรางค์ก่ออิฐแบบสอดิน[49] แนวทางที่ 2 มีนักวิชาการหลายท่านเสนอว่าปรางค์ประธานสร้างสมัยอยุธยาตอนต้น แต่ในรายละเอียดข้อเสนอแตกต่างกัน เช่น ข้อเสนอหนึ่งเชื่อว่าพระปรางค์ประธานสร้างโดยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) และซ่อมโดยสมเด็จ

พระบรมไตรโลกนาถ ส่วนอีกข้อเสนอหนึ่งกล่าวว่าสร้างโดยสมเด็จพระนครินทราธิราช และซ่อมโดยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา)[50] นอกจากนี้ยังมีแนวทางที่ 3 ที่เสนอว่าปรางค์ประธานองค์ที่เห็นในปัจจุบันถูกสร้างในสมัยอยุธยาตอนปลาย[51]

ในสุพรรณบุรียังมีพุทธปรางค์สภาพสมบูรณ์อีกแห่งหนึ่ง คือ **วัดพระธาตุ ศาลาขาว** ที่อยู่ห่างไปทางทิศตะวันตกของวัดมหาธาตุสุพรรณบุรีพอสมควร และถัดออกไปทางทิศตะวันตกที่เมืองกาญจนบุรีพบพุทธปรางค์สำคัญ 2 แห่ง คือ ปรางค์ประธาน **วัดเขารักษ์** ซึ่งถูกซ่อมแซมจนมีสภาพสมบูรณ์ และปรางค์ประธาน **วัดขุนแผน** ที่ปัจจุบันยอดหักหายไปบางส่วน

พุทธปรางค์หัวเมืองปากใต้ หมายถึงหัวเมืองทางใต้ของรัฐอยุธยาบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างที่อยู่ระหว่างพระนครศรีอยุธยากับชายฝั่งทะเลอ่าวไทยตอนบน[52] เมืองเหล่านี้พบปรางค์สำคัญสมัยอยุธยาหลายแห่ง แต่ถูกซ่อมแปลงอย่างมากในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ **พระประทม**และ**พระประโทน** เมืองนครไชยศรี, ปรางค์ประธาน **วัดมหาธาตุ** เมืองเพชรบุรี และ**วัดปรางค์หลวง** นนทบุรี องค์หลังนี้แม้จะมีรูปแบบและลวดลายสมัยอยุธยาตอนกลาง[53] แต่รูปทรงของปรางค์ประธานเปลี่ยนแปลงไปมากเมื่อเทียบกับภาพเก่า

ส่วนปรางค์ประธานสำคัญที่ยังมีลักษณะทางกายภาพและรูปทรงเป็นแบบสมัยอยุธยา พบอยู่ 2 แห่งที่เมืองราชบุรี ได้แก่ **วัดมหาธาตุราชบุรี** วัดแห่งนี้มีโบราณสถานหลายสมัย บางกลุ่มสร้างในสมัยบายน ส่วนกลุ่มที่สร้างสมัยอยุธยามีปรางค์ประธานเป็นศูนย์กลางและบริวาร 7 ทิศ ได้แก่ เจดีย์มุมฐานแปดเหลี่ยมจำนวน 4 องค์ (ที่ปัจจุบันพังทลายไปหมดแล้ว) และปรางค์ทิศ 3 องค์ คือ ทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก อย่างไรก็ตามเอกสารสมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ 2 ได้บันทึกว่าแต่เดิมวัดแห่งนี้มีปรางค์บริวารทั้ง 4 ทิศ แต่ปรางค์ทิศตะวันออกถูกรื้อออกไปเพื่อทำมุขหน้าและบันไดทางขึ้นองค์ปรางค์ประธาน ข้อมูลดังกล่าวนี้ประกอบกับการตีความหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี และการวิเคราะห์รูปแบบและลวดลายทำให้มีนักวิชาการสันนิษฐานว่าวัดมหาธาตุราชบุรี สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น โดยสมัยแรกประกอบด้วยปรางค์ประธาน 1 องค์ และเจดีย์มุมเป็นบริวาร 4 องค์ อันเป็นแบบแผนเดียวกับวัดราชบูรณะอยุธยา[54]

วัดอรัญญิกาวาส ราชบุรี ตั้งอยู่บริเวณที่ราบทุ่งเขางู นอกกำแพงเมืองราชบุรีไปทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ปรางค์ประธานมีส่วนยอดทรงฝักข้าวโพดที่ยืดยาว และมีการแบ่งชั้นเชิงบาตรมากชั้น จนดูต่างไปจากแบบแผนทั่วไปในสมัยอยุธยา

ปรางค์ที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นเพียงปรางค์ประธานที่ได้รับการบูรณะแล้วทั้งนั้น นอกจากนี้ยังมีปรางค์บริวารและปรางค์ที่มีความสำคัญอีกเป็นจำนวนนับไม่ถ้วน หลายองค์เป็นปรางค์รูปแบบพิเศษ เพียงแค่ในวัดมหาธาตุลพบุรีแห่งเดียวก็พบทั้งปรางค์กลีบมะเฟืองและปรางค์รูปแบบพิเศษอื่น ๆ จำนวนมาก

จากการประมวลการศึกษาพุทธปรางค์สมัยอยุธยาทั้งหมดข้างต้น ได้แสดงให้เห็นถึงถึงความหลากหลายของลักษณะทางกายภาพของปรางค์ และแนวทางการศึกษาที่ผ่านมาล้วนเน้นไปในเรื่องรูปแบบและลวดลาย ดังนั้นการศึกษารูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์เชิงลึกครั้งนี้จึงมุ่งให้ความสำคัญกับกรณีศึกษาปรางค์ประธานที่มีสภาพสมบูรณ์จำนวน 20 องค์ ปรางค์บริวารและปรางค์ที่มีความสำคัญอีกจำนวนหนึ่งที่ยังคงไว้ซึ่งแบบอย่างสมัยอยุธยาเกือบทุกองค์ ทั้งในอยุธยาและหัวเมืองต่าง ๆ (ดูภาพ 6)

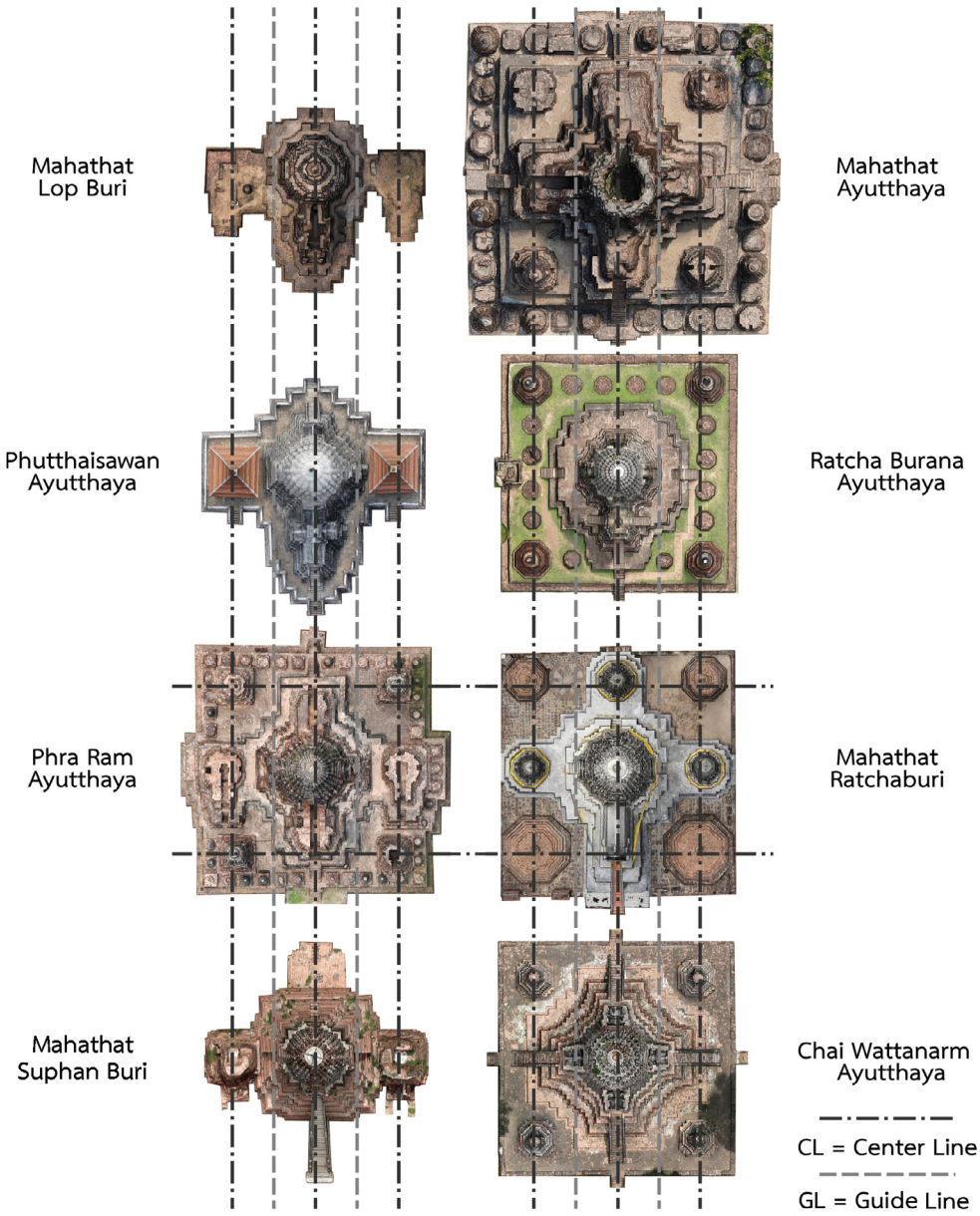
4. การก่อรูปพุทธปรางค์สมัยอยุธยา

พุทธปรางค์องค์หนึ่ง ๆ เกิดขึ้นจากการก่อรูปจากรูปแบบสถาปัตยกรรมที่กำกับด้วยรูปทรง แผนผัง และระบบโครงสร้าง โดยแผนผังกลุ่มปรางค์ประธานที่ตั้งอยู่บนฐานไพทีเดียวกันสมัยอยุธยาสามารถแบ่งได้เป็น 3 แบบ ดังนี้

ผังแบบปรางค์ 1 องค์ คือ แบบพื้นฐานและแพร่หลายที่สุด พบทั้งในพระนครและหัวเมืองตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย

ผังแบบปรางค์ 3 องค์ เป็นผังที่มักพบในวัดขนาดใหญ่ โดยทั่วไปนักวิชาการอธิบายว่าพบตั้งแต่ก่อนสมัยอยุธยาถึงสมัยอยุธยาตอนต้น การศึกษาที่ผ่านมามักใช้แผนผังวัดมหาธาตุลพบุรี ที่เป็นผังแบบปรางค์ 3 องค์ ไปเปรียบเทียบกับแห่งอื่น ๆ ที่มีลักษณะผังแบบเดียวกัน ได้แก่ วัดมหาธาตุสุพรรณบุรี วัดพุทไธสวรรย์ และวัดพระราม ซึ่งผังของวัดทั้งหมดที่กล่าวมานี้เมื่อนำมาวาง

S
I
Rahang
Myawaddi
Tavoy
Kanburi
Ratburi
Petchaburi
Mayhlaung
Tachin
BANGKOK
M.Ayuthia
M.Lopboree
M.Saraburi
M.Pitsanooloke
M.Sawankaloke
M.Kampang
M.Payuhakiri
M.Chainat
M.Peprom
M.Pechai
M.Sawankaloke (Old)
M.Intaburi
M.Seibadan
M.Pratoomtani
M.Nonta
M.Sakotai
M.Tak
M.Loey
M.Khorat
M.Chantakam
M.Krabin
M.Patrang
M.Saraburi
M.Pachin
M.Semarang
M.Nakachantuek
M.Chaiyaphum
M.Pechaboon
M.Ban Pao
M.Peechit
M.Choomseng
M.Koang
M.Yome
M.Seperam
M.Chatookan
M.Nakontai
M.Dan Sai
M.Poom
M.Nernmakok
M.Pookeo
M.Chaiyorat
M.Ban Wook Rang
M.Boowachoom
M.Chamberk Nakon
M.Saipoom
M.Nonghat
M.Mai
M.Tam
M.Yai
M.Pe
M.856
M.Ban Nat Na Rong
M.Pha Nat
M.Saipoon
M.Ban Nong Prew
M.Tamarome
M.Nong Nooi
M.Nong Booa
M.Ban Nong Kootee
M.Tangooa
M.Ban Nong Kootee
M.Nakon Sawan
M.Ban Nong Kootee
M.Ban Nong Kootee
M.Ban Nong Kootee

ภาพ/Fig 4

แผนภาพเปรียบเทียบสัดส่วนผังของปรางค์ประธานแบบปรางค์ 3 องค์ และผังแบบปรางค์ 1 องค์ มีเจดีย์บริวารมุมและ/หรือบริวารทิศ

Comparison of two-typed architectural plans of prangs; first type of three prangs and second type of one principal and four satellite prangs

เปรียบเทียบโดยปรับขนาดให้ความกว้างของฐานไพทีเท่ากับ 1 หน่วยเดียวกัน เพื่อพิจารณาสัดส่วนสัมพันธ์ระหว่างกันได้เปิดเผยให้เราเห็นว่าทุกวัดมีสัดส่วนระหว่างระยะแนวศูนย์กลาง (center line) ของปรางค์ประธานถึงแนวศูนย์กลางปีกปรางค์ กับสัดส่วนความกว้างของเรือนธาตุใกล้เคียงกันมาก และเป็นที่น่าสังเกตอีกว่าที่วัดมหาธาตุลพบุรี วัดพุทไธสวรรย์ และวัดพระราม มีส่วนมุขยื่นยาวออกมาทางด้านหน้าที่คล้ายกันอย่างมาก[55] (ดูภาพ 4)

ผังแบบปรางค์ 1 องค์ มีเจดีย์บริวารมุมและ/หรือบริวารทิศ เป็นผังที่มักพบในวัดขนาดใหญ่เช่นกัน ได้แก่ วัดมหาธาตุอยุธยา วัดราชบูรณะ วัดพระราม วัดไชยวัฒนาราม และวัดมหาธาตุราชบุรี ซึ่งเมื่อนำผังทุกวัดดังกล่าวมาเปรียบเทียบสัดส่วนสัมพันธ์ระหว่างกันด้วยวิธีการเดียวกับที่ใช้ในผังแบบปรางค์ 3 องค์ พบว่าทุกวัดมีสัดส่วนระหว่างระยะแนวศูนย์กลาง (center line) ของปรางค์ประธานถึงแนวศูนย์กลางเจดีย์บริวาร กับสัดส่วนความกว้างของเรือนธาตุใกล้เคียงกันมาก (ดูภาพ 4)

นอกจากนี้ ในประเด็นเรื่องมุขที่ยื่นออกมาจากปรางค์นั้น หากพิจารณาจากปรางค์กรณีศึกษาแล้วจะพบว่า ส่วนมุขที่ยื่นออกมามีทั้งหมด 4 แบบ คือ แบบไม่มีมุขยื่น เช่น วัดมหาธาตุสุพรรณบุรี แบบมีมุขหน้ายื่น เช่น วัดราชบูรณะ แบบมีมุขยื่นทั้ง 4 ด้าน เช่น วัดไชยวัฒนาราม และแบบมีมุขยื่นทั้ง 4 ด้าน โดยมุขหน้ายื่นมากกว่ามุขอื่น เช่น วัดพระปรางค์สิงห์บุรี ทั้งนี้รูปแบบการยื่นมุขของปรางค์นั้นยังไม่พบว่ามีความเกี่ยวข้องหรือเป็นเงื่อนไขที่ใช้กำหนดอายุสมัยของปรางค์ ซึ่งในประเด็นเดียวกันนี้ น. ณ ปากน้ำ เคยให้ทัศนะว่ารูปแบบการยื่นมุขของปรางค์ที่แตกต่างกันอาจจะสัมพันธ์กันกับสกุลช่าง[56]

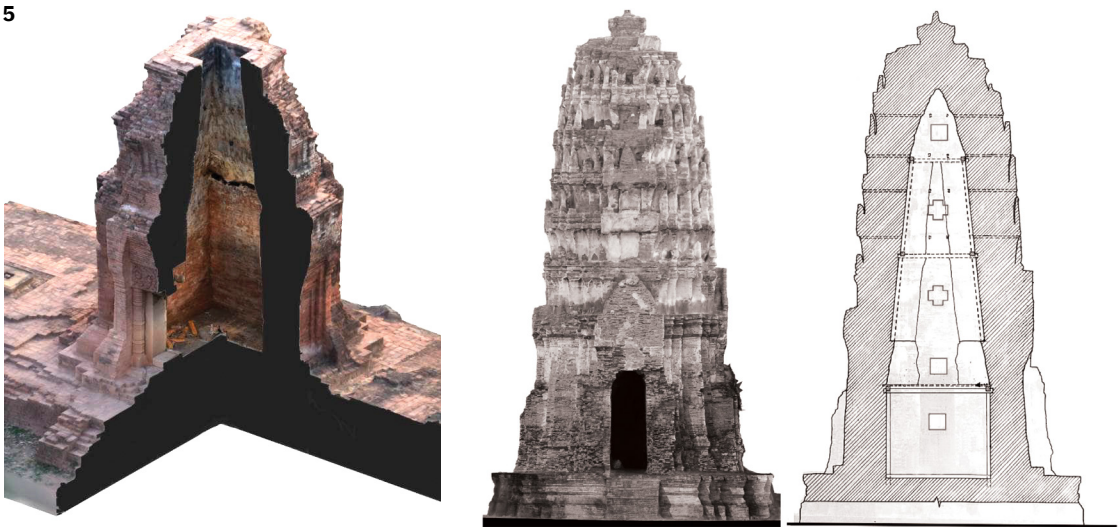
ระบบโครงสร้าง

ระบบโครงสร้างมีผลต่อการก่อรูปปรางค์สมัยอยุธยาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะปรางค์ที่ออกแบบให้มีห้องเรือนธาตุที่สามารถเข้าไปได้ ในเชิงวิศวกรรมนั้น ขนาดและรูปร่างของแผนผังห้องเรือนธาตุมีผลต่อความมั่นคงของปรางค์ที่หากผนังหนาเกินความจำเป็นย่อมทำให้ห้องเรือนธาตุมีขนาดเล็ก ส่วนผนังที่บางเกินไปก็เสี่ยงที่ปรางค์จะพังทลาย ทั้งนี้ตั้งแต่การก่อสร้างปราสาทเขมรมาถึงพุทธปรางค์สมัยอยุธยา ระบบโครงสร้างหลักที่ใช้ล้วนเป็นแบบเดิมมาตลอด อาจมีแตกต่างกันแค่ในรายละเอียด โดยระบบส่วนใหญ่ที่ใช้ ได้แก่ ระบบผนังรับน้ำหนัก (load bearing wall) ใช้ในส่วนห้องเรือนธาตุ

และผนังมุข ระบบโค้งอุโมงค์แบบสันเหลื่อม (corbel vault) ใช้ในส่วนหลังคามุขยื่น และระบบแบบสันเหลื่อม (corbel) ใช้ในส่วนยอด ในรายละเอียดระบบสันเหลื่อมมีข้อจำกัดในการก่อที่ต้องเหลื่อมแนววัสดุไม่เกิน ¼ ของความกว้างหรือความยาวของวัสดุก่อโดยประมาณ ขนาดวัสดุก่อจึงมีผลต่อขนาดของห้องเรือนธาตุและส่วนยอดของอาคาร มีข้อสังเกตที่น่าสนใจว่าปราสาทและปรางค์หลายองค์มีการก่อสันเหลื่อมของห้องภายในส่วนยอดอย่างเป็นแบบแผน เห็นได้จากจังหวะลาดเอียงเข้าหาศูนย์กลางของแนวก่อในแต่ละช่วงของการเปลี่ยนแปลงจะสัมพันธ์กับจังหวะการซ้อนชั้นของยอดปราสาทหรือปรางค์นั้นๆ (ดูภาพ 5)

กรณีวัดพระพายหลวง แรกสร้างเป็นปราสาทเขมรก่อด้วยศิลาแลงขนาดใหญ่แต่ไม่สม่ำเสมอขนาดประมาณ 60-65 ซม. x 72-92 ซม. x 39-47 ซม. (กว้างxยาวxสูง) แต่หากเป็นพุทธปรางค์สมัยก่อนอยุธยาอย่างเช่นวัดมหาธาตุลพบุรี ขนาดศิลาแลงที่ใช้ก็จะมีขนาดลดลงไปกว่าครึ่ง และเมื่อก้าวเข้าสู่สมัยอยุธยาตอนต้น ศิลาแลงที่ใช้ก่อสร้างปรางค์ก็มีขนาดที่ลดลงด้วยเช่นเดียวกัน เช่น ปรางค์ประธานวัดราชบูรณะมีขนาดศิลาแลงส่วนเรือนธาตุประมาณ 28-36 ซม. x 63-68 ซม. x 14-20 ซม. และมีขนาดเล็กลงไปอีกในกรณีวัดมหาธาตุเชลียงที่ก่อด้วยศิลาแลงขนาดเท่าๆ กัน ประมาณ 20-22 ซม. x 40-42 ซม. x 11 ซม. ซึ่งเป็นขนาดที่ใกล้เคียงกับที่ก่อปรางค์ประธานวัดจุฬามณี ที่พิษณุโลก

5

แม้ว่าขนาดศิลาแลงจะเป็นหลักฐานหนึ่งในการวิเคราะห์อายุสมัยของปรางค์ในสมัยอยุธยาได้ แต่ถูกใช้ก่อสร้างน้อยมากเมื่อเทียบกับอิฐที่ถูกใช้เป็นวัสดุหลักมาตลอดสมัยอยุธยา แต่กระนั้นอิฐอยุธยาตลอดยุคสมัยกว่า 417 ปี ไม่สามารถแบ่งยุคสมัยได้อย่างชัดเจน โดยอิฐอยุธยาส่วนใหญ่มีขนาดสม่ำเสมอกัน ประมาณ 14-18 ซม. x 30–34 ซม. x 4-7 ซม.[57]

ในเรื่องรูปร่างของแผนผัง ขนาดห้อง และความหนาผนังของห้องเรือนธาตุ พบว่าปรางค์ที่มีผังแบบย่อมุมที่มีมุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมอื่น มักจะมีแผนผังห้องเรือนธาตุเป็นรูปสี่เหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยมย่อมุม ส่วนปรางค์ที่มีแผนผังย่อมุมเท่า ๆ กัน จนมุมประธานไม่ถูกเน้น อาจมีแผนผังภายในห้องเรือนธาตุเป็นรูปแปดเหลี่ยมหรือวงกลม เช่นในกรณีปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนาราม ที่มีแผนผังภายในห้องเรือนธาตุเป็นรูปแปดเหลี่ยม แต่อย่างไรก็ตามส่วนยอดยังก่อสันเหลื่อมในผังย่อมุม ในกรณีวัดวรเชตุเทพบำรุงมีแผนผังภายในห้องเรือนธาตุเป็นรูปวงกลม โดยก่อแบบผนังรับน้ำหนักในส่วนเรือนธาตุและแบบสันเหลื่อมในส่วนยอด ส่วนทางเข้าห้องเรือนธาตุก่อเป็นแบบโค้งอุโมงค์ (vault) แบบสันโค้งแท้ (true arch) แม้ฝีมือไม่ดีนักแต่เทคนิคนี้อาจบ่งชี้ถึงอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมแบบเปอร์เซียที่เริ่มเข้ามาในสยาม ทั้งนี้เทคนิคการก่อสร้างของวัดไชยวัฒนารามและวัดวรเชตุเทพบำรุงที่กล่าวมานี้ ไม่เหมือนปรางค์องค์ใดในสมัยก่อนหน้า และปรางค์ที่วัดไชยวัฒนารามและวัดวรเชตุฯ น่าจะอยู่ในอายุสมัยใกล้เคียงกัน เพราะเทคนิคการก่อห้องเรือนธาตุในปรางค์ประธานวัดวรเชตุฯ เป็นแบบเดียวกับปรางค์มุมวัดไชยวัฒนาราม

นอกจากแผนผังและระบบโครงสร้าง การซ่อมแปลงย่อมส่งผลต่อรูปร่างและหน้าตาของปรางค์ไม่มากก็น้อย ตัวอย่างสำคัญ ในปี 1633 | 2176 พระราชพงศาวดารกล่าวว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสถาปนาพระปรางค์วัดพระมหาธาตุขึ้นใหม่หลังจากส่วนยอดทลายลงในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม โดยองค์เดิมสูงถึงจอมโมลีประมาณ 38 ม. (19 วา) (ไม่นับยอดนภศูล) พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสว่า “ต่ำนัก” และ ให้ก่อใหม่สูงประมาณ 44 ม. (1 เส้น 2 วา) ก่อแล้วเห็น “เพรียว” จึงให้เอาไม้มะค่ามาแซกอิฐ[58]

ภาพ/Fig 5
ระบบโครงสร้างปราสาทอิฐสมัยพระนคร (ซ้าย) ระบบโครงสร้างปรางค์สมัยอยุธยา (ขวา)

Architectural structure of brick towers: during the Angkorian period (left) and during the early Ayutthaya period (right)

จากเอกสารดังกล่าวแสดงให้เห็นร่องรอยของความนิยมด้านรูปทรงของกษัตริย์อยุธยาที่เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งทัศนะของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองกษัตริย์พระองค์แรกในสมัยอยุธยาตอนปลาย ที่ได้สร้างส่วนยอดปรางค์วัดมหาธาตุอยุธยาขึ้นใหม่สูงกว่ายอดเดิม และเสด็จฯ ตรวจหน้างานด้วยสายพระเนตรของพระองค์เองจนได้รูปทรงเป็นที่พอพระราชหฤทัย

สิ่งที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงมองเห็นเมื่อการปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จ คือ ผลสัมฤทธิ์ของการก่อรูปพุทธปรางค์ที่เกิดจากการกำหนดแผนผังและการวางระบบโครงสร้างภายใน-ภายนอกประกอบขึ้นมาเป็นรูปทรงและรูปร่างหน้าตาของปรางค์ 1 องค์ อันเป็นผลลัพธ์สำคัญที่การวิจัยครั้งนี้นำมาใช้ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบในมุมมองรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์กับปรางค์องค์อื่นๆ

5. พุทธปรางค์สมัยอยุธยาผ่านมุมมองรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์

รูปทรงทางสถาปัตยกรรม หมายถึง รูปลักษณ์ของอาคารหรือสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่แสดงออกถึงขนาด รูปแบบ และสัดส่วนอย่างเป็นองค์รวม **สัดส่วนสัมพันธ์** ทางสถาปัตยกรรม หมายถึงขนาดและระยะของสถาปัตยกรรม หรือองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมต่าง ๆ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกันด้วยอัตราส่วนทางคณิตศาสตร์[59]

ในงานวิจัยนี้วิเคราะห์รูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ ผ่านการเปรียบเทียบ 5 หัวข้อดังนี้

1) **ขนาด** หมายถึง ระยะความสูงนับจากพื้นดินถึงจอมโมลีของปรางค์ โดยขนาดมักบ่งบอกสถานะของปรางค์ เช่น ปรางค์ขนาดใหญ่ย่อมเป็นปรางค์สำคัญ และขนาดอาจช่วยกำหนดรูปทรงในบางกรณี เช่น วัดไชยวัฒนาราม ที่ปรางค์ประธาน ปรางค์มุม และเมรุทิศ ล้วนมีขนาด รูปทรง และสัดส่วนแตกต่างกันทั้งหมด แต่ในบางกรณี เช่น วัดมหาธาตุ ลพบุรี กลับพบว่าแม้ปรางค์ประธานกับปรางค์บริวารหมายเลข 16ค จะมีขนาดแตกต่างกัน แต่รูปทรงใกล้เคียงกัน

การวิเคราะห์**ขนาด** (ดูภาพ 6) แบ่งปรางค์ได้เป็น 3 ขนาด ได้แก่ ปรางค์ขนาดใหญ่ ส่วนใหญ่เป็นมหาธาตุสำคัญของพระนครศรีอยุธยา และหัวเมืองสำคัญของอยุธยา มีความสูงประมาณ 26-41 ม. เช่น ปรางค์ประธานวัดพระราม วัดราชบูรณะ วัดไชยวัฒนาราม วัดพุทไธสวรรย์ วัดมหาธาตุเชลียง วัดมหาธาตุสุพรรณบุรี วัดมหาธาตุราชบุรี วัดมหาธาตุพิษณุโลก ฯลฯ

ปรางค์ขนาดกลาง ได้แก่ ปรางค์ประธานวัดสำคัญระดับรองในอยุธยาและหัวเมืองสำคัญต่าง ๆ มีความสูงประมาณ 15-25 ม. เช่น ปรางค์ประธานวัดพระธาตุศาลาขาว สุพรรณบุรี วัดพระปรางค์สิงห์บุรี วัดหน้าพระธาตุสิงห์บุรี ฯลฯ

ปรางค์ขนาดเล็ก ส่วนใหญ่เป็นปรางค์บริวาร เช่น ปรางมุม ปรางค์ทิศ ปรางค์ราย ปรางค์คู่ หรือปรางค์ประธานของวัดที่มีขนาดเล็ก มีความสูงประมาณ 15 ม. ลงมา เช่น ปรางค์ประธานวัดส้มและวัดเจ้าพราหมณ์ ฯลฯ

2) **สัดส่วนสัมพันธ์ภาพรวม** คือ การเปรียบเทียบสัดส่วนระหว่างโครงสร้างหลัก 3 ส่วนของปรางค์ ได้แก่ ส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด โดยกำหนดขนาดความสูงทั้งองค์เท่ากับ 1 หน่วย (ดูภาพ 7)

3) **สัดส่วนเรือนธาตุ** คือ อัตราส่วนระหว่างความกว้างของเรือนธาตุ[60] : ความสูงของเรือนธาตุ โดยกำหนดความกว้างของเรือนธาตุเท่ากับ 1 หน่วย ดังนั้นถ้าอัตราส่วนความสูงของเรือนธาตุ มีค่า “น้อย” แสดงว่าเรือนธาตุมีลักษณะ “อ้วนป้อม” ถ้ามีค่า “มาก” แสดงว่าเรือนธาตุมีลักษณะ “ผอมสูง” (ดูภาพ 7)

4) **สัดส่วนยอด** คือ อัตราส่วนระหว่างความกว้างของยอด : ความสูงของยอด โดยกำหนดความกว้างของยอดเท่ากับ 1 หน่วย (ดูภาพ 7) ดังนั้นถ้าอัตราส่วนความสูงของยอด มีค่า “น้อย” แสดงว่ายอดมีลักษณะ “อ้วนป้อม” ถ้ามีค่า “มาก” แสดงว่าเรือนธาตุมีลักษณะ “ผอมสูง”

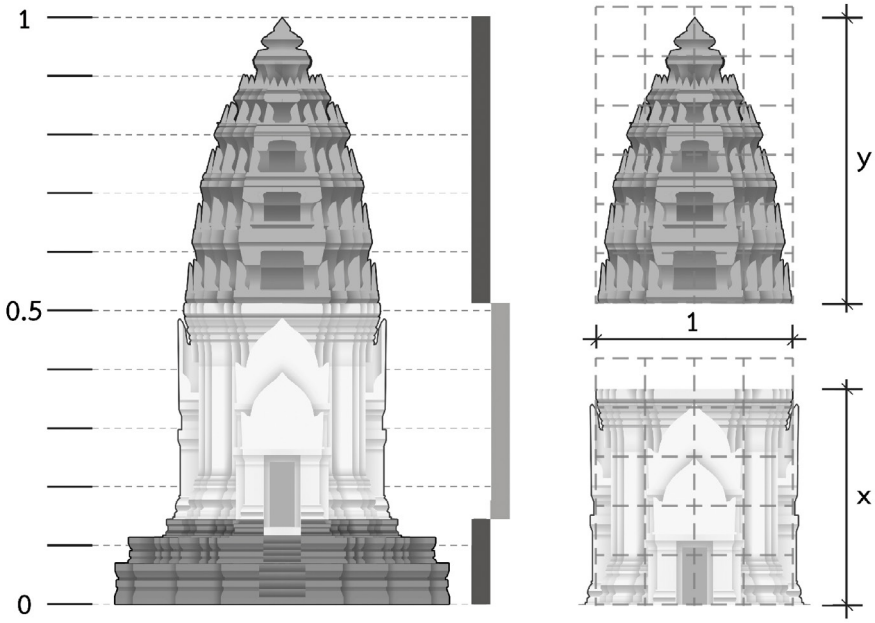
5) **เส้นรอบรูปและเส้นทรงของปรางค์** หมายถึง เส้นรูปรอบนอกและเส้นโครงร่างของรูปทรง ที่ปรากฏในแบบ 2 มิติของพระปรางค์

ภาพ/Fig 6
แผนภาพเปรียบเทียบขนาด และรูปแบบของพุทธปราสาท สมัยอยุธยา

The comparison diagram comparing shapes, scales and proportions of the Buddhist prangs during the Ayutthaya period

ภาพ/Fig 7
วิธีการคำนวณสัดส่วนสัมพันธ์, สัดส่วนสัมพันธ์ภาพรวม, สัดส่วนเรือนธาตุ, และสัดส่วนยอด

Methods used to calculate the scales and proportions, prangs' overall proportion, ratio in the body of prangs and ratio in the spire of prangs

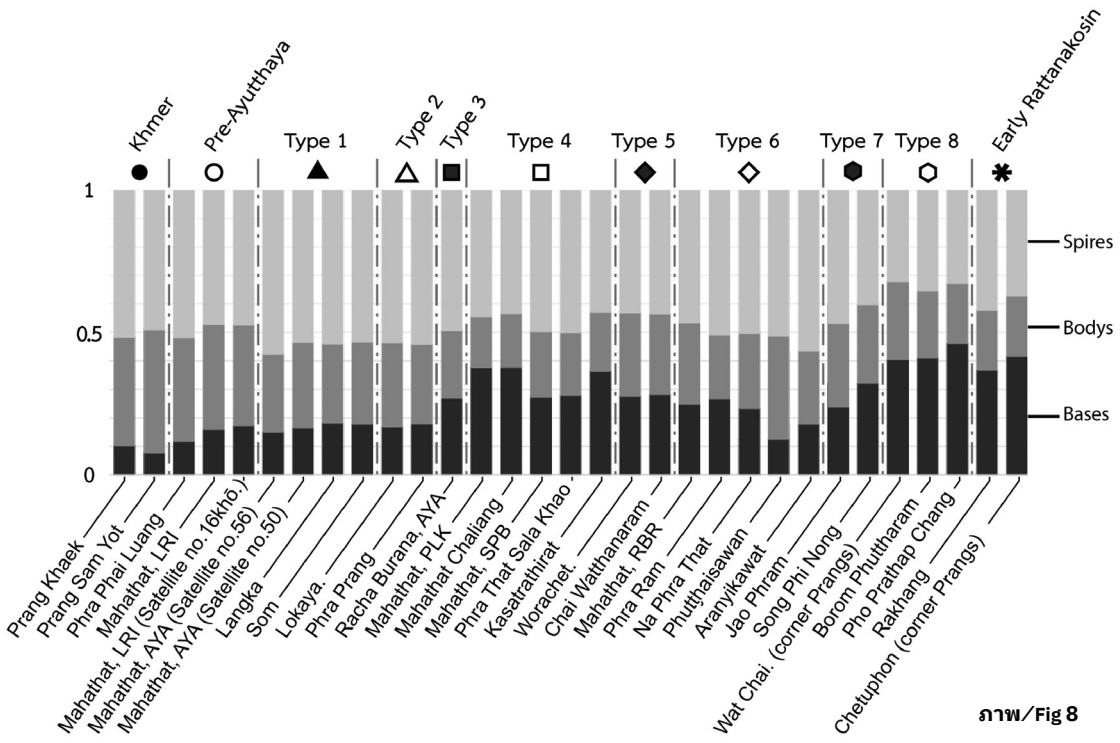

การวิเคราะห์ในแต่ละหัวข้อทำให้เห็นข้อสังเกตสำคัญที่จะนำไปสู่การสังเคราะห์ ได้แก่ การวิเคราะห์**สัดส่วนสัมพันธ์ภาพรวม** (ดูภาพ 8) แสดงให้เห็นว่าปรางค์องค์ใดและกลุ่มใดมีสัดส่วนสัมพันธ์ภาพรวมใกล้เคียงกัน และแสดงให้เห็นว่าพัฒนาการของปรางค์สมัยอยุธยาตอนต้นไปยังสมัยอยุธยาตอนปลายมีแนวโน้มสัดส่วนจะฐานสูงมากขึ้นเรื่อย ๆ ส่วนสัดส่วนเรือนธาตุและยอดจะค่อย ๆ สั้นลง

การวิเคราะห์**สัดส่วนเรือนธาตุและสัดส่วนยอด** (ดูภาพ 9) ในกราฟเดียวกันจะแสดงให้เห็นว่าปรางค์องค์ใดและกลุ่มใดมีสัดส่วนเรือนธาตุและยอดใกล้เคียงกัน รวมทั้งช่วยอนุมานได้ว่าปรางค์กลุ่มใดน่าจะเป็นทรงงาเนียม ปรางค์กลุ่มใดน่าจะเป็นทรงฝักข้าวโพด

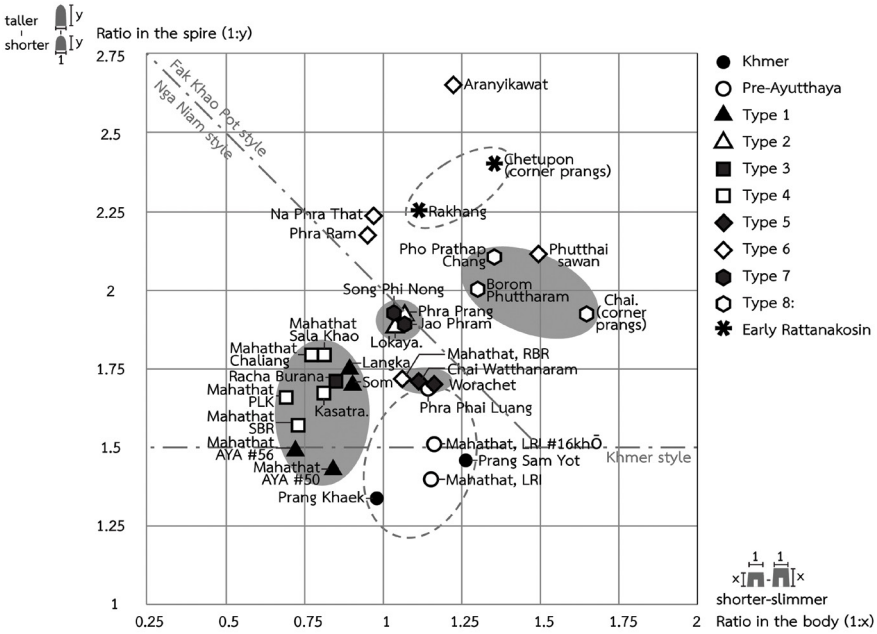
การวิเคราะห์**เส้นทรงของปรางค์** (ดูภาพ 10) ที่จะช่วยวินิจฉัยรูปทรงและสัดส่วนได้อย่างชัดเจนมากขึ้น จนสามารถจัดกลุ่มและเปรียบเทียบความสัมพันธ์ของแต่ละกลุ่มได้

จากทั้ง 5 หัวข้อ เมื่อนำมาวิเคราะห์ร่วมกันแล้ว สามารถแบ่งรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ของปรางค์ได้เป็น 8 แบบ โดยแต่ละแบบมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันดังนี้

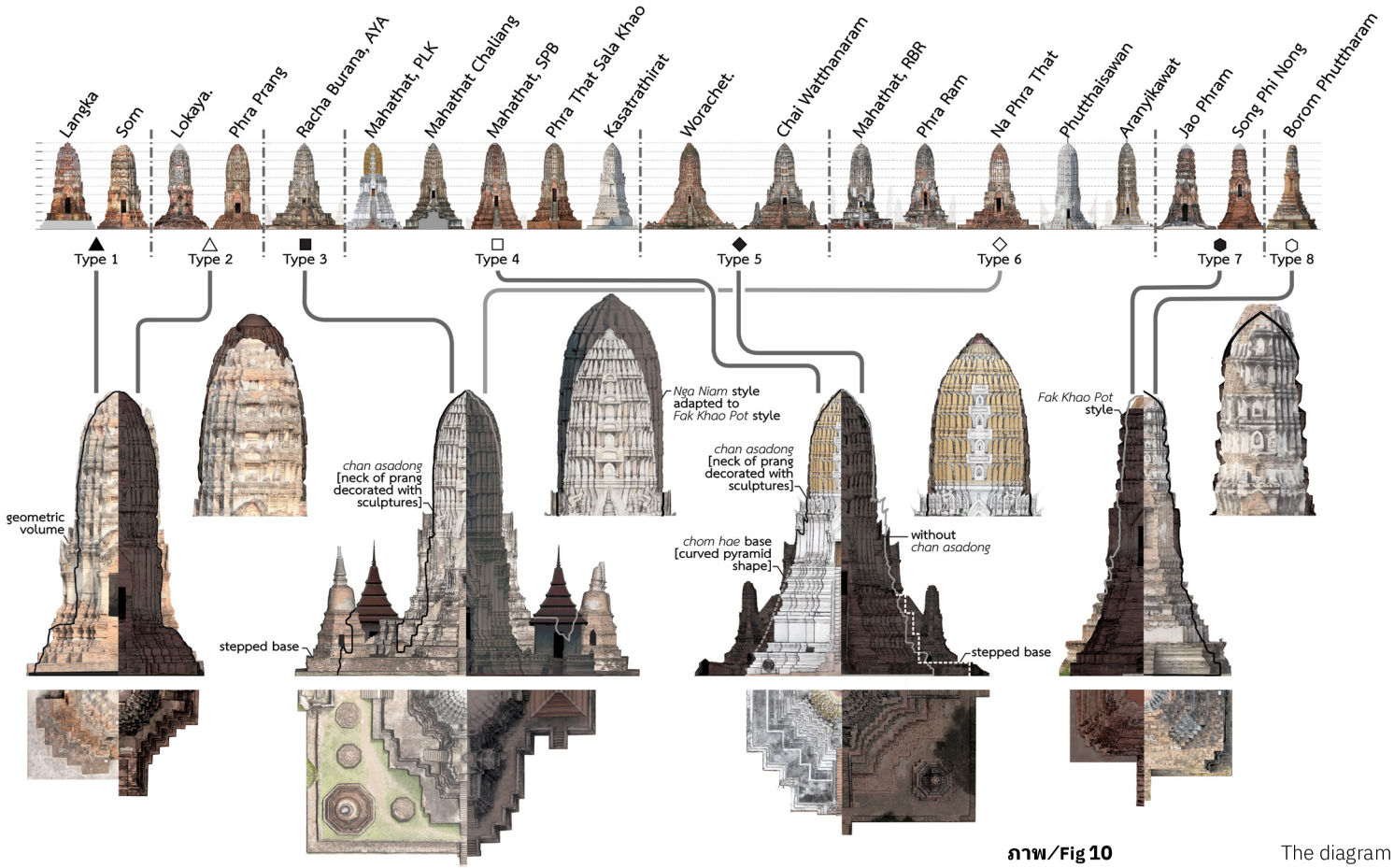
ภาพ/Fig 8
แผนภูมิสัดส่วนสัมพันธ์ภาพรวม

The chart of prangs' overall proportions

ภาพ/Fig 9
แผนภูมิสัดส่วนเรือนธาตุและส่วนยอด

The chart of ratio in the body and the spire of prangs

ภาพ/Fig 10
แผนภาพแสดงเส้นทรงของปรางค์สมัยอยุธยามี 8 แบบหลัก

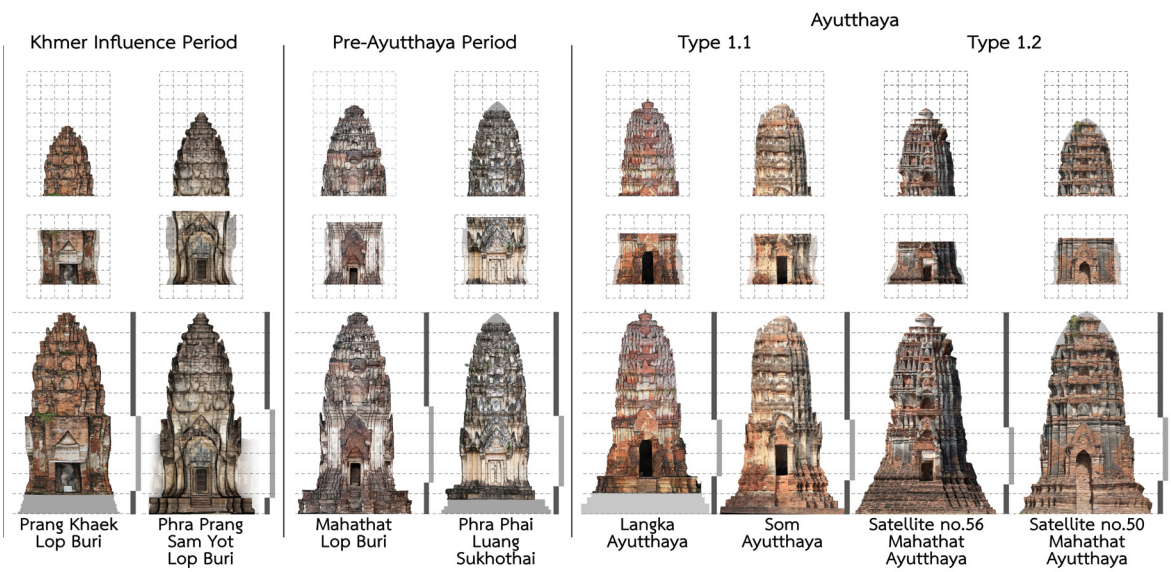
The diagram presenting the shape line of Buddhist prangs during the Ayutthaya period, showcasing the eight main types

5.1 แบบที่ 1 ปรางค์ทรงงาเนียมอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยก่อนอยุธยาและสมัยเขมร (ดูภาพ 11)

ปรางค์แบบอย่างนี้พบทั้งขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ สัดส่วนฐานเตี้ย ทรงขั้นบันได แผนผังแบบย่อมุมหรือเพิ่มมุมที่มีมุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมอื่น ภายในมีห้องเรือนธาตุที่สามารถเดินเข้าไปได้ **สัดส่วนเรือนธาตุ** มีค่า 1:0.72-0.90[61] **สัดส่วนยอด** มีค่า 1:1.70-1.75 ตัวอย่างเช่น ปรางค์ประธานวัดส้มและวัดลังกา[62] นอกจากนั้นยังมีปรางค์ที่มีรูปทรงสัดส่วนคล้ายกัน เช่น ปรางค์บริวารหมายเลข 50 และ 56 วัดมหาธาตุอยุธยา แต่**สัดส่วนยอด**ของปรางค์หมายเลข 50 และ 56 มีค่า 1:1.43-1.49 เตี้ยกว่าปรางค์ประธานวัดส้มและวัดลังกาพอสมควร อย่างไรก็ตามภาพรวมของปรางค์ทั้ง 4 องค์ ถือว่าคล้ายกันมาก คือมีมวลอาคารหนักแน่นคล้ายปราสาทอิทธิพลศิลปะเขมร นอกจากนั้นปรางค์ประธานวัดสมณโกฐที่ปัจจุบันพังทลายเหลือแค่ฐานก็น่าจะเป็นปรางค์แบบที่ 1 นี้เช่นเดียวกัน

ในรายละเอียดสัดส่วนฐานของปรางค์แบบที่ 1 คล้ายกับปรางค์สมัยก่อนอยุธยา แต่สัดส่วนเรือนธาตุกับคล้ายปรางค์แขก ปราสาทอิทธิพลศิลปะเขมร ส่วนรูปทรงและสัดส่วนยอดพบว่าวัดส้มและวัดลังกา คล้ายกับปรางค์ที่วัดพระพายหลวง ส่วนปรางค์หมายเลข 50 และ 56 คล้ายกับปรางค์สามยอดและปรางค์แขกอันเป็นปราสาทอิทธิพลศิลปะเขมร

11

ข้อค้นพบนี้อาจแสดงให้เห็นว่าปรางค์แบบที่ 1 ได้รับอิทธิพลทั้งศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยก่อนอยุธยาและสมัยเขมรนำมาเลือกใช้ปรับปรุงจนมีแบบอย่างเป็นของตนเอง

5.2 แบบที่ 2 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดเล็กถึงขนาดกลาง (ดูภาพ 12)

ปรางค์แบบอย่างนี้ พบเฉพาะขนาดเล็กถึงขนาดกลาง ได้แก่ ปรางค์ประธานวัดโลกยสุธารามและวัดพระปรางค์สิงห์บุรี มี**สัดส่วนสัมพันธ์ภาพรวม**ใกล้เคียงกับปรางค์แบบที่ 1 ที่ผ่านมานักวิชาการหลายท่านจึงจัดให้ทั้ง 2 แบบเป็นรูปแบบเดียวกับ แต่ผู้วิจัยพบว่าปรางค์แบบที่ 2 นี้พัฒนามาจากแบบที่ 1 หลายประการ ได้แก่ แผนผังยังเป็นแบบย่อมุมที่มีมุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมอื่นเช่นเดียวกับปรางค์แบบที่ 1 แต่มุมประธานมีขนาดเล็กลง ในแง่สัดส่วนเรือนธาตุและยอดมีลักษณะผอมและเพรียวขึ้นกว่าปรางค์แบบที่ 1 (**สัดส่วนเรือนธาตุ** มีค่า 1:1 **สัดส่วนยอด** มีค่า 1:1.88-1.92) ส่วนบันแถลงและกลีบขนุนก็มีลักษณะชิดกับส่วนยอดมากขึ้นกว่าปรางค์แบบที่ 1 เช่นกัน

นอกจากนี้ปรางค์ประธานวัดหน้าพระธาตุสิงห์บุรี น่าจะเป็นแบบที่ 2 นี้มาก่อน แต่เนื่องจากส่วนยอดที่ถูกซ่อมแปลงให้ยืดสูงขึ้นจึงถูกจัดไปอยู่แบบอื่น (ดูหัวข้อ 5.6)

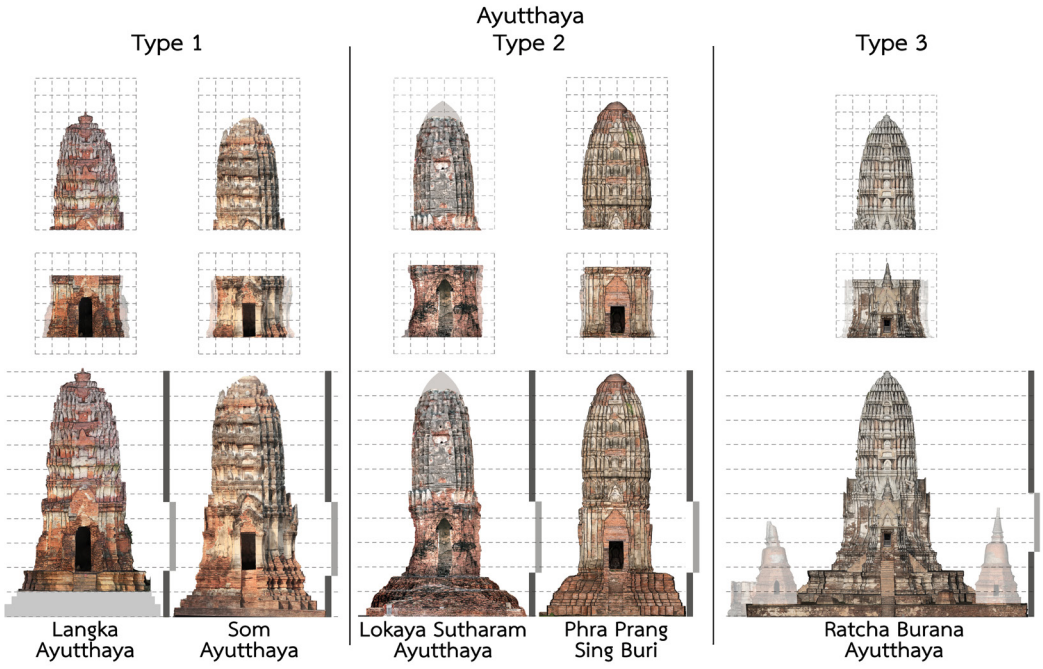
5.3 แบบที่ 3 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดใหญ่ ฐานทรงขั้นบันได-มีชั้นอัสดง (ดูภาพ 12)

ปรางค์แบบนี้พบเฉพาะขนาดใหญ่ มีฐานทรงขั้นบันได แผนผังเป็นแบบย่อมุมที่มีมุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมอื่น ที่สำคัญบริเวณหน้ากระดานบนของเรือนธาตุมีลักษณะเป็นบ่ารับส่วนยอด บ่านี้ประดิษฐานประติมากรรม เรียกรวมกันว่า “ชั้นอัสดง” ชั้นนี้เป็นลักษณะพิเศษที่ไม่มีในปราสาทและปรางค์ในสมัยก่อนหน้า เป็นชั้นที่ทำหน้าที่คั่นระหว่างส่วนเรือนธาตุกับยอด เสมือนบ่าและคอของมนุษย์ที่สวมเครื่องประดับ (ประดับประติมากรรม) เทินรับส่วนยอดที่เสมือนศีรษะมนุษย์นั่นเอง

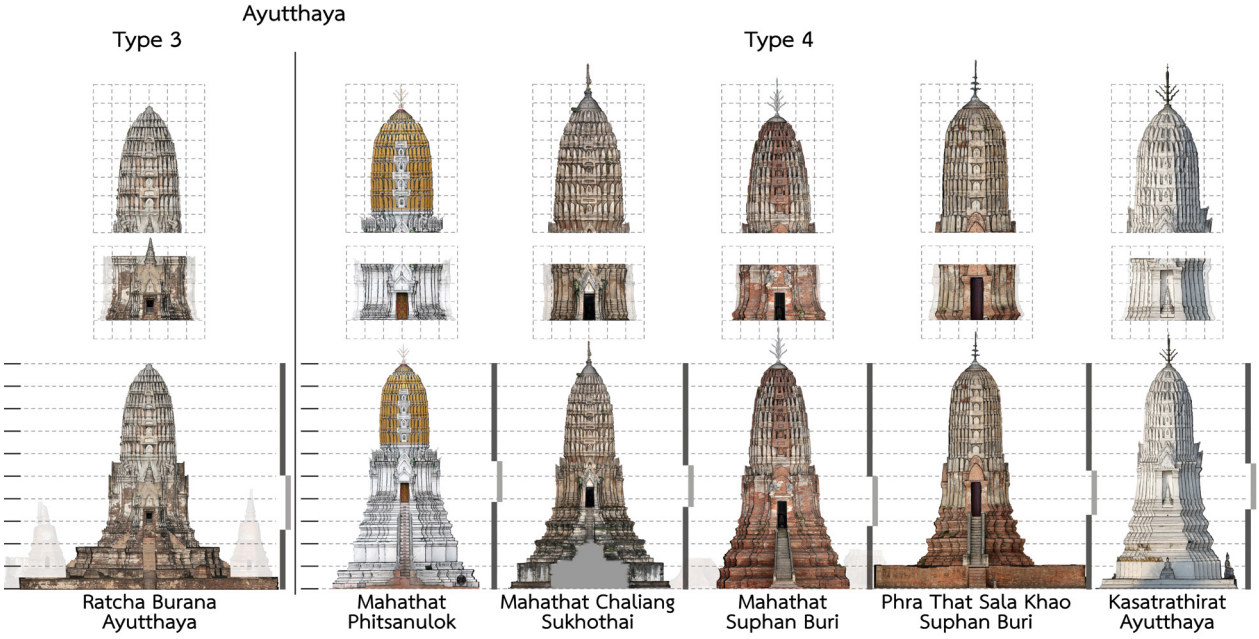
ภาพ/Fig 11
เปรียบเทียบรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ปรางค์แบบที่ 1 ปรางค์ทรงงาเนียมอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยก่อนอยุธยาและสมัยเขมร กับปรางค์สมัยก่อนอยุธยาและสมัยเขมร

The comparison diagram comparing the shapes, scales, and proportions of the first type of Buddhist prangs: prangs of Nga Niam style influenced by architecture and art of the pre-Ayutthaya and Khmer period, of the pre-Ayutthaya style, and of the Khmer style.

12

Ayutthaya
Type 1
Type 2
Type 3
Langka
Ayutthaya
Som
Ayutthaya
Lokaya Sutharam
Ayutthaya
Phra Prang
Sing Buri
Ratcha Burana
Ayutthaya

13

Ayutthaya
Type 3
Type 4
Ratcha Burana
Ayutthaya
Mahathat
Phitsanulok
Mahathat Chaliang
Sukhothai
Mahathat
Suphan Buri
Phra That Sala Khao
Suphan Buri
Kasatrathirat
Ayutthaya

ภาพ/Fig 12

เปรียบเทียบรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ปรางค์แบบที่ 1 ปรางค์ทรงงาเนียมอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยก่อนอยุธยาและสมัยเขมร แบบที่ 2 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดเล็กถึงกลาง และแบบที่ 3 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดใหญ่ฐานทรงขึ้นบันได-มีชั้นอัสดง

The comparison diagram comparing the shapes, scales, and proportions of the Buddhist prangs among the first type: prangs of Nga Niam style influenced by architecture and art of the pre-Ayutthaya and Khmer period; the second type: prangs of small to medium-sized Nga Niam style; and the third type: prangs of large-sized Nga Niam style with stepped base and *chan asadong* [neck of prang decorated with sculptures].

ภาพ/Fig 13

เปรียบเทียบรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ปรางค์แบบที่ 3 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดใหญ่ฐานทรงขึ้นบันได-มีชั้นอัสดง กับแบบที่ 4 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดกลางถึงขนาดใหญ่-ฐานทรงจอมแห

The comparison diagram comparing the shapes, scales, and proportions of the Buddhist prangs between the third type: prangs of large-sized Nga Niam style with stepped base and *chan asadong*, and the fourth type: prangs of medium to large-sized Nga Niam style with *chom hae* base [curved pyramid shape].

ในแง่สัดส่วนปรางค์แบบที่ 3 มีสัดส่วนฐานสูงกว่าปรางค์แบบที่ 1 และ แบบที่ 2 อย่างชัดเจน ส่วน**สัดส่วนเรือนธาตุ** และ**สัดส่วนยอด** ของปรางค์ ใกล้เคียงกับปรางค์แบบที่ 1 แต่รูปทรงยอดมีเส้นกำกับทรงที่โค้งมากกว่าแบบที่ 1 และ 2

ตัวอย่างปรางค์แบบที่ 3 ได้แก่ ปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ และแต่เดิมคงมีวัดมหาธาตุอยุธยาและวัดพระรามที่จัดอยู่ในปรางค์แบบนี้ด้วย แต่ถูกซ่อมแปลงจนถูกจัดไปอยู่กับปรางค์แบบอย่างอื่น (ดูหัวข้อ 5.6)

จากที่ได้กล่าวมา สรุปได้ว่าในแง่รูปทรงและสัดส่วนของปรางค์แบบที่ 3 น่าจะได้รับอิทธิพลจากปรางค์สมัยก่อนอยุธยา และแบบที่ 1

5.4 แบบที่ 4 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดกลางถึงขนาดใหญ่-ฐานทรงจอมแห (ดูภาพ 13)

ปรางค์แบบอย่างนี้ ได้แก่ วัดมหาธาตุพิษณุโลก วัดมหาธาตุเชลียง วัดมหาธาตุสุพรรณบุรี วัดกษัตราธิราช และวัดพระธาตุศาลาขาว โดยปรางค์แบบอย่างนี้มีฐานทรงจอมแห สัดส่วนฐานสูงปานกลาง-สูงมาก ส่วนใหญ่มีแผนผังแบบย่อมุมที่มีมุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมอื่น และมีชั้นอัสดง **สัดส่วนเรือนธาตุ**มีค่า 1:0.69-0.81 เป็นลักษณะที่อ้วนป้อม **ส่วนสัดส่วนยอด** มีค่าตั้งแต่ 1:1.57-1.79 ปรางค์แบบที่ 4 นี้ สัดส่วนและรูปทรงเรือนธาตุและยอดใกล้เคียงกับปรางค์แบบที่ 3 ได้แก่ปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ

นอกจากนี้งานวิจัยนี้ยังพบข้อสังเกตเพิ่มเติมว่าปรางค์ประธานวัดมหาธาตุสุพรรณบุรี ที่มี **สัดส่วนยอด** 1:1.57[63] นั้น มีสัดส่วนและรูปทรงยอดใกล้เคียงกับปรางค์แบบที่ 1 ได้แก่ ปรางค์บริวารหมายเลข 50 และ 56 วัดมหาธาตุอยุธยา อีกด้วย

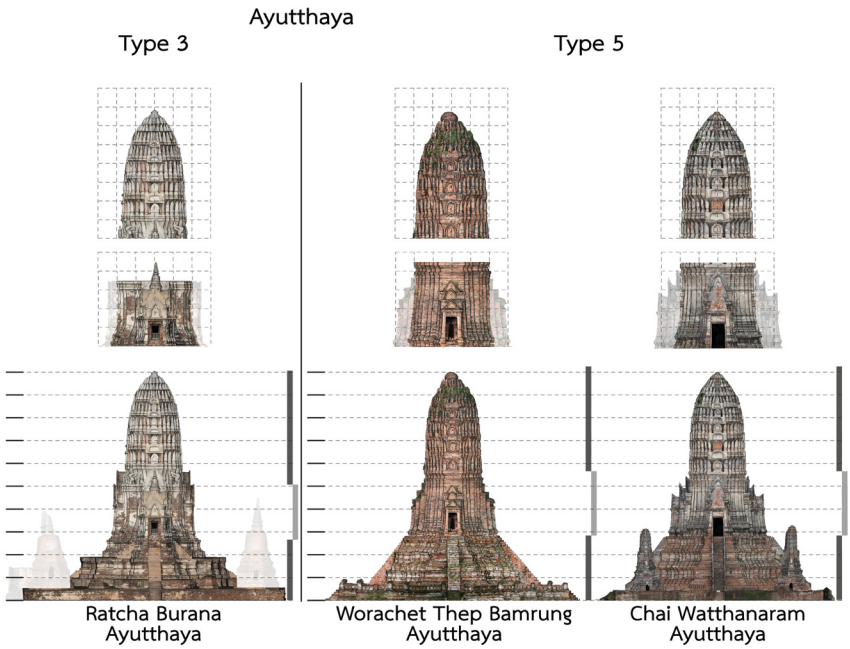
ในแง่พัฒนาการปรางค์แบบที่ 4 แบ่งได้เป็น 2 รุ่น รุ่นแรกเป็นปรางค์ที่แผนผังเป็นแบบย่อมุมที่มีมุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมอื่น และมีชั้นอัสดง ได้แก่ ปรางค์ประธานวัดมหาธาตุสุพรรณบุรี วัดมหาธาตุพิษณุโลก และวัดมหาธาตุเชลียง

ส่วนรุ่นหลัง เป็นปรางค์ที่มีแผนผังแบบย่อมุมที่มีขนาดมุมใกล้เคียงกัน และไม่มีชั้นอัสดงแล้ว ได้แก่ ปรางค์ประธานวัดกษัตราธิราชและวัดพระธาตุศาลาขาว

5.5 แบบที่ 5 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดใหญ่-ฐานทรงแบบขั้นบันได-ไม่มีชั้นอัสดง (ดูภาพ 14)

ปรางค์แบบนี้มีแผนผังแบบย่อมุมที่มีขนาดมุมใกล้เคียงกัน ฐานทรงขั้นบันไดสัดส่วนความสูงปานกลาง ส่วนเรือนธาตุค่อนข้างผอม ไม่มีชั้นอัสดงแล้ว **สัดส่วนเรือนธาตุ**มีค่า 1:1.1-1.2 ตัวอย่างได้แก่ ปรางค์ประธานที่วัดไชยวัฒนาราม และวัดวรเชตุเทพบำรุง ทั้ง 2 แห่ง นี้มีลักษณะทางกายภาพที่คล้ายกันอย่างมากจนแทบจะเรียกได้ว่าเป็นแบบแผนเดียวกัน **ส่วนสัดส่วนยอด** มีค่า 1:1.7 ใกล้เคียงกับปรางค์แบบที่ 3 ได้แก่ ปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ

จากที่กล่าวมาปรางค์แบบที่ 5 น่าจะเป็นสายพัฒนาการสาขาหนึ่งของปรางค์แบบที่ 3 จึงมีรูปทรง สัดส่วนฐาน และสัดส่วนยอดคล้ายคลึงกัน อย่างไรก็ตามปรางค์แบบที่ 5 มีส่วนเรือนธาตุที่ผอมสูงกว่าแบบที่ 3 อย่างชัดเจน ประกอบกับลักษณะปรางค์ที่ไม่มีชั้นอัสดง ทำให้ส่วนเรือนธาตุกับส่วนยอดของปรางค์แบบที่ 5 มีเส้นกำกับทรงที่ต่อเนื่องกัน ส่วนยอดจึงมีรูปทรงที่หนาและทึบตันกว่าปรางค์แบบที่ 3 พอสมควร

ภาพ/Fig 14
เปรียบเทียบรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ปรางค์แบบที่ 3 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดใหญ่ฐานทรงขั้นบันได-มีชั้นอัสดง กับแบบที่ 5 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดใหญ่ฐานทรงขั้นบันได-ไม่มีชั้นอัสดง

The comparison diagram comparing the shapes, scales, and proportions of the Buddhist prangs between the third type: prangs of large-sized Nga Niam style with stepped base and *chan asadong*, and the fifth type: prangs of large-sized Nga Niam style with stepped base and without *chan asadong*.

5.6 แบบที่ 6 ปรางค์ทรงงาเนียมที่ถูกแปลงเป็นทรงฝักข้าวโพด (ดูภาพ 15)

ปรางค์แบบที่ 6 นี้มี**สัดส่วนยอด**ที่ยืดเป็นพิเศษ ยกตัวอย่าง ปรางค์ประธาน**วัดพระราม** ที่มีลักษณะและสัดส่วนของฐานและเรือนธาตุคล้ายกับปรางค์แบบที่ 3 ปรางค์ประธานวัดราชบูรณะทุกประการ แต่สัดส่วนยอดของวัดพระรามนั้นยืดสูงกว่ามาก มีค่า 1:2.17

ปรางค์ประธาน**วัดพุทไธสวรรย์** มีลักษณะหลายประการใกล้เคียงกับปรางค์สมัยก่อนอยุธยาที่ลพบุรี แต่สัดส่วนยอดของวัดพุทไธสวรรย์ยืดสูง มีค่า 1:2.11

ปรางค์ประธาน**วัดอรัญญิกาวาส** มีลักษณะใกล้เคียงกับวัดพุทไธสวรรย์ แต่สัดส่วนยอดยืดยาวมีค่าถึง 1:2.64 ผิดแผกจากในกรณีศึกษาทั้งหมด

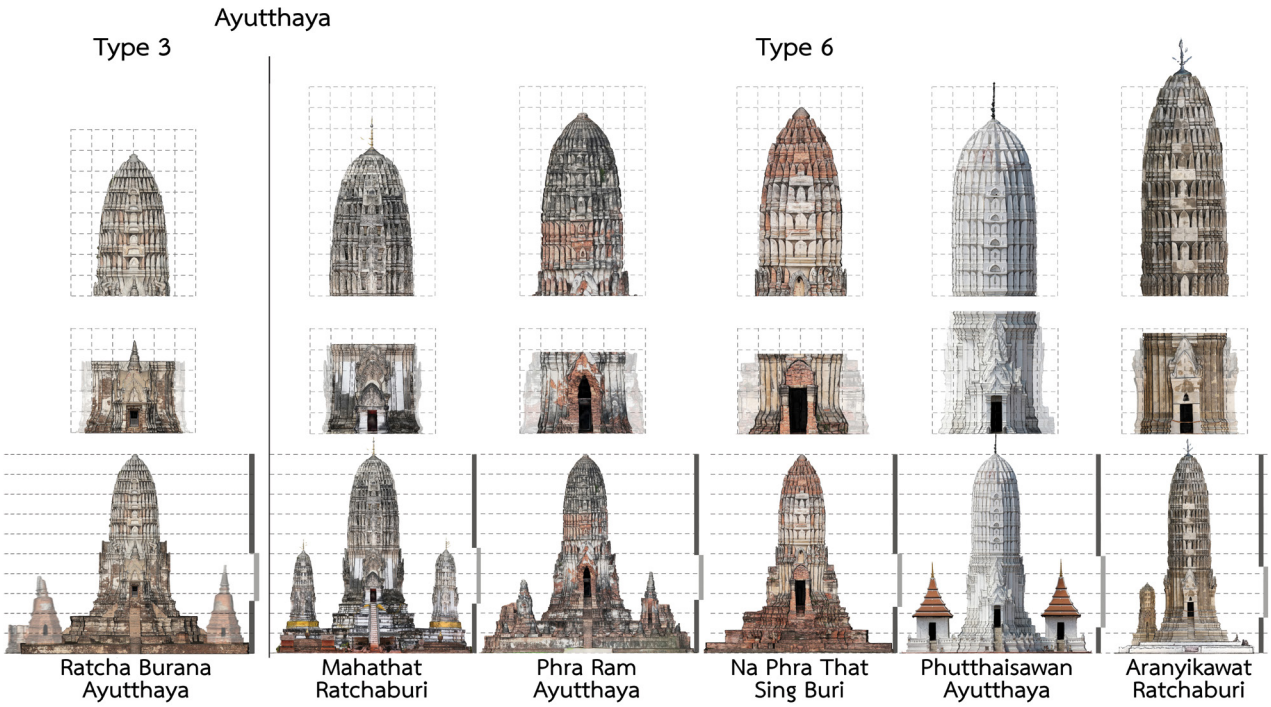
ปรางค์ประธาน**วัดหน้าพระธาตุสิงห์บุรี** มีลักษณะใกล้เคียงกับปรางค์แบบที่ 2 ยกเว้นสัดส่วนยอดที่ยืดขึ้น มีค่า 1:2.23

ปรางค์ประธาน **วัดมหาธาตุราชบุรี** มีลักษณะบางส่วนใกล้เคียงกับปรางค์แบบที่ 3 ปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ แต่รูปทรงของเรือนธาตุและส่วนยอด และลักษณะที่ไม่มีชั้นอัสดงนั้น ทำให้วัดมหาธาตุราชบุรี มีภาพรวมทั้งหมดจัดอยู่ในกลุ่มปรางค์แบบที่ 6 นี้

จากที่กล่าวมาปรางค์ประธานวัดพระราม วัดพุทไธสวรรย์ วัดหน้าพระธาตุ และวัดมหาธาตุราชบุรีมีสัดส่วนเกือบทั้งหมดคล้ายคลึงกับแบบแผนสมัยอยุธยาตอนต้น แต่ส่วนยอดน่าจะถูกปฏิสังขรณ์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยความนิยมในการซ่อมเสริมส่วนยอดของปรางค์ให้ยืดขึ้นนั้นเราพบเค้าเงื่อนมาตั้งแต่เหตุการณ์ปฏิสังขรณ์ปรางค์ประธานที่วัดมหาธาตุอยุธยา ที่ในพระราชพงศาวดารระบุว่าทรงเดิมสูง 38 ม. และถูกปฏิสังขรณ์ให้รูปทรง “เพรียว” ขึ้น เป็นสูง 44 ม. ความสูงของทรงเดิมนี้น่าเชื่อถือไม่น้อย เพราะเป็นความสูงที่ใกล้เคียงกับปรางค์ประธานวัดราชบูรณะที่สูงประมาณ 39.2 ม. และด้วยความสูงของทรงเดิมนี้เองจึงสอดคล้องกับที่ฟานฟลีตบันทึกว่าวัดมหาธาตุอยุธยากับวัดราชบูรณะมีรูปร่างและขนาดเหมือนกัน

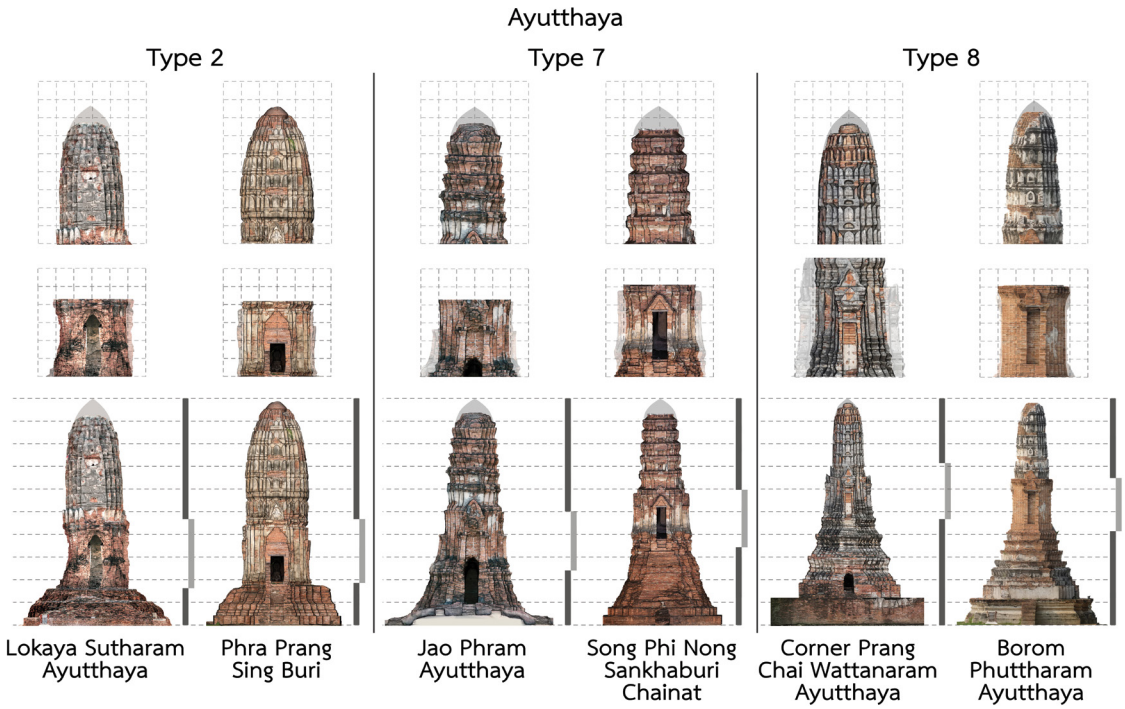
ภาพ/Fig 15
เปรียบเทียบรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ปรางค์แบบที่ 3 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดใหญ่ฐานทรงขั้นบันได-มีชั้นอัสดง กับแบบที่ 6 ปรางค์ทรงงาเนียมที่ถูกแปลงเป็นทรงฝักข้าวโพด

The comparison diagram comparing the shapes, scales, and proportions of the Buddhist prangs between the third type: prangs of large-sized Nga Niam style with stepped base and *chan asadong*, and the sixth type in Ayutthaya style: prangs of Nga Niam style adapted to Fak Khao Pot style.

จากเบาะแสดังกล่าว เป็นได้ว่าความนิยมทำส่วนยอดให้เพรียวขึ้นเริ่มมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองสืบต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ดังที่บันทึก Nicolas Gervaise ปี 1688 | 2231 และแผนที่พระนครศรีอยุธยาของ Jacques Nicolas Bellin ได้ให้ข้อมูลว่าที่วัดพุทไธสวรรย์มีการสร้างพระระเบียงใหม่และน่าจะมีการบูรณะปรางค์ประธานด้วย โดย Gervaise ได้มีบันทึกต่อไปอีกว่ามีปรางค์และเจดีย์ขนาดใหญ่อย่างน่าตกใจ 5-6 องค์ ถูกบูรณะโดยกษัตริย์อยุธยาหลายองค์[64] ซึ่งน่าจะหมายถึงปรางค์ประธานวัดมหาธาตุอยุธยา วัดพุทไธสวรรย์ และวัดพระรามนั่นเอง ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงขอเสนอว่าว่าปรางค์เหล่านี้ปฏิสังขรณ์ในระหว่างสมัยอยุธยาตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถึงสมเด็จพระนารายณ์

ส่วนปรางค์ประธาน วัดมหาธาตุราชบุรี วัดอรัญญิกาวาสราชบุรี และวัดหน้าพระธาตุสิงห์บุรี ก็น่าจะมีการปฏิสังขรณ์ส่วนยอดด้วยเช่นกันในสมัยอยุธยาตอนปลายแต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าในรัชกาลใด

ภาพ/Fig 16

เปรียบเทียบรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ปรางค์แบบที่ 2 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดเล็กถึงขนาดกลาง แบบที่ 7 ปรางค์ทรงฝักข้าวโพดอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น และ แบบที่ 8 ปรางค์ทรงฝักข้าวโพด

The comparison diagram comparing the shapes, scales, and proportions of the Buddhist prangs among the second type: prangs of small to medium-sized Nga Niam style; the seventh type: prangs of Fak Khao Pot style influenced by art of early-Ayutthaya period; and the eighth type: prangs of Fak Khao Pot style.

5.7 แบบที่ 7 ปรางค์ทรงฝักข้าวโพดอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น (ดูภาพ 16)

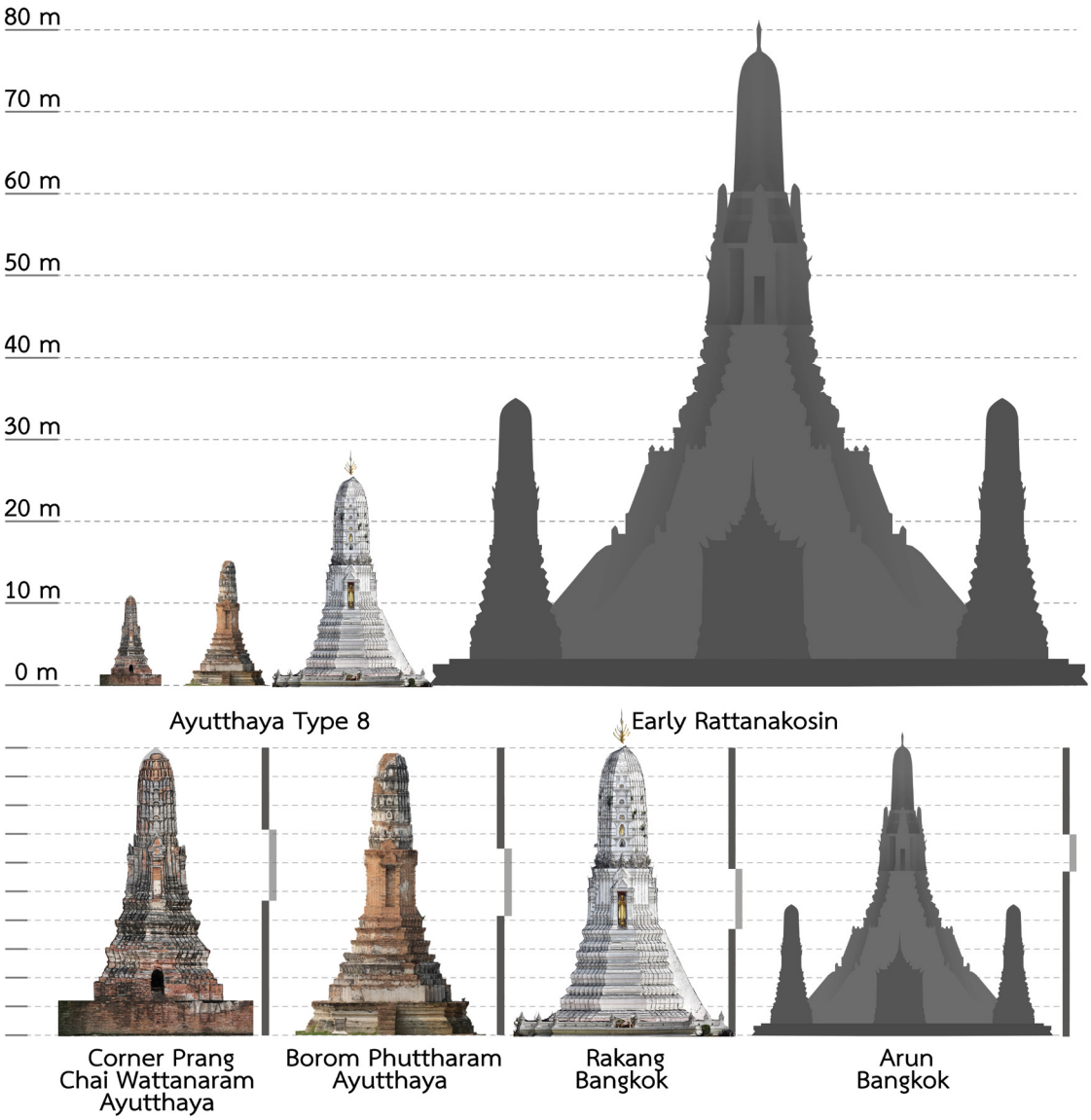
ปรางค์แบบนี้มีแผนผังย่อมุมที่มุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมอื่น รูปแบบและลวดลายบางส่วนคล้ายศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น ทำให้นักวิชาการส่วนหนึ่งกำหนดอายุว่าสร้างสมัยอยุธยาตอนต้น ตัวอย่างได้แก่ วัดสองพี่น้องชัยนาท และวัดเจ้าพราหมณ์ อย่างไรก็ตามรูปทรงและสัดส่วนชี้ให้เห็นว่าปรางค์แบบที่ 7 อาจจะพัฒนารูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์สืบเนื่องมาจากปรางค์แบบที่ 1 และแบบที่ 2 ของสมัยอยุธยาตอนต้นมาระยะหนึ่งแล้ว จึงทำให้รูปทรงปรางค์ผอมเพรียว จนกลายเป็นแบบทรงฝักข้าวโพดไปแล้ว นอกจากนี้ผลวิเคราะห์จากการขุดค้นทางโบราณคดีของกรมศิลปากรได้กำหนดปรางค์วัดเจ้าพราหมณ์ไว้ที่สมัยอยุธยาตอนกลาง[65] ดังนั้นปรางค์แบบที่ 7 นี้ จึงจำเป็นต้องมีการศึกษาทบทวนต่อไป โดยงานวิจัยนี้ขอกำหนดในแง่รูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ไว้ที่สมัยอยุธยาตอนกลางเป็นต้นมา และเป็นแบบแผนหนึ่งที่ส่งอิทธิพลไปยังปรางค์ทรงฝักข้าวโพดสมัยอยุธยาตอนปลายซึ่งจะกล่าวต่อไป

5.8 แบบที่ 8 ปรางค์ทรงฝักข้าวโพด (ดูภาพ 17)

ปรางค์แบบนี้สร้างอย่างแพร่หลายในสมัยอยุธยาตอนปลาย ลักษณะทั่วไปมีขนาดเล็ก รูปทรงผอมเพรียว สัดส่วนฐานสูง แผนผังแบบย่อมุมที่มีมุมขนาดเท่า ๆ กัน ไม่มีห้องเรือนธาตุที่เข้าไปได้ ส่วนใหญ่ไม่มีชั้นอัสดง ส่วนยอดเป็นทรงฝักข้าวโพดชัดเจน ปรางค์แบบอย่างนี้พบองค์แรกที่ปรางค์มุมของวัดไชยวัฒนาราม[66] ถัดมาคือปรางค์หลักวัดบรมพุทธาราม ปรางค์คู่วัดพระยาแมน และวัดโพธิ์ประทับช้าง ฯลฯ

สัดส่วนสัมพันธ์ภาพรวมของปรางค์แบบที่ 8 นี้ มีสัดส่วนฐานที่สูงมาก เกือบครึ่งหนึ่งของปรางค์ทั้งองค์ ขณะที่เรือนธาตุและยอดมีสัดส่วนสั้นเมื่อเทียบกับฐาน แต่ที่ปรางค์แบบนี้ดูสูงชะลูดนั้นเพราะว่ารูปทรงและสัดส่วนทุกส่วนผอมเพรียวต่อเนื่องกันตลอดทั้งองค์

ข้อสังเกตหนึ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับพัฒนาการปรางค์ทรงฝักข้าวโพดคือ ปรางค์มุมวัดไชยวัฒนาราม องค์แรกของแบบแผนนั้นมีขนาดเล็กสูงประมาณ 12.5 ม. หลังจากนั้นปรางค์ทรงฝักข้าวโพดก็เป็นที่นิยมมากขึ้น หลายแห่งมีบทบาทสำคัญในวัด และมีขนาดใหญ่มากขึ้น

ภาพ/Fig 17

เปรียบเทียบรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ปรางค์แบบที่ 8 ปรางค์ทรงฝักข้าวโพด กับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

The comparison diagram comparing the shapes, scales, and proportions of the Buddhist prangs between the eighth type: prangs of Fak Khao Pot style and the early Rattanakosin style.

เรื่อย ๆ จนกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 จึงได้มีการสร้างปรางค์ประธานทรงฝักข้าวโพดขนาดใหญ่ขึ้นที่วัดระฆังโฆษิตาราม[67] ความสูงประมาณ 26 ม. โดยปรางค์ประธานวัดระฆังฯ มีส่วนแตกต่างกับปรางค์ทรงฝักข้าวโพดทั่วไปสมัยอยุธยาเพียงเล็กน้อยในเรื่องรูปทรงที่หนา ใหญ่ และสัดส่วนยอดที่ยืดสูงขึ้น และมีชั้นอัสดง ในขณะที่ปรางค์ทรงฝักข้าวโพดขนาดเล็กสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์เหมือนกับสมัยอยุธยาอย่างมาก แตกต่างแค่ปรางค์ฝักข้าวโพดหลายแห่งสมัยรัตนโกสินท์นิยมมีชั้นอัสดงเช่นเดียวกัน

จากที่กล่าวมาปรางค์แบบที่ 8 นี้ได้เผยให้เห็นเส้นทางพัฒนาการปรางค์ทรงฝักข้าวโพด ที่เริ่มต้นจากการเป็นปรางค์บริวารขนาดเล็ก และมีการสืบเนื่องด้านรูปแบบ รูปทรง และสัดส่วนสัมพันธ์มาอย่างต่อเนื่องจนสร้างสรรค์ถึงจุดสูงสุด กลายเป็นพุทธปรางค์ประธานทรงฝักข้าวโพดขนาดมหึมา ณ วัดอรุณราชวราราม แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

6. บทส่งท้าย

จากการศึกษาพุทธปรางค์สมัยอยุธยาผ่านมุมมองรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ที่ผู้วิจัยได้พยายามสืบสวนเชิงเรขาคณิต เพื่อนำมาเปรียบเทียบแยกแยะรูปแบบจากกรณีศึกษาปรางค์กว่า 20 องค์ โดยมุ่งหมายที่จะต่อยอดจากแนวคิดของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่ทรงอธิบายพัฒนาการปรางค์ไทยแบบเป็นเส้นตรงผ่านรูปทรง 2 แบบ คือ ทรงงาเนียม และทรงฝักข้าวโพด การวิจัยนี้นำเสนอระเบียบวิธีการศึกษาใหม่จากการใช้เทคนิคโฟโตแกรมเมตรีมาช่วยรังวัดและจัดทำแผนภาพเชิงวิเคราะห์ทางสถาปัตยกรรม แล้วจึงนำมาจัดระเบียบเพื่อเปรียบเทียบความซับซ้อนของลักษณะทางกายภาพของปรางค์ จนสรุปเป็นรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์พุทธปรางค์ 8 แบบ ซึ่งแบบเหล่านี้มีพัฒนาการและเกี่ยวโยงกันอย่างน่าสนใจดังนี้

แบบที่ 1 ปรางค์ทรงงาเนียมอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยก่อนอยุธยาและสมัยเขมร เป็นปรางค์แบบที่สร้างในสมัยอยุธยาต้น

แบบที่ 2 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดเล็กถึงขนาดกลาง สืบเนื่องมาจากปรางค์แบบที่ 1

แบบที่ 3 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดใหญ่ฐานทรงขั้นบันได-มีชั้นอัสดง เป็นปรางค์แบบที่สร้างในสมัยอยุธยาตอนต้นที่ได้รับอิทธิศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยก่อนอยุธยา และปรางค์แบบที่ 1

แบบที่ 4 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดกลางถึงขนาดใหญ่-ฐานทรงจอมแห เป็นปรางค์แบบสมัยอยุธยาตอนต้นที่สืบเนื่องมาจากปรางค์แบบที่ 3

แบบที่ 5 ปรางค์ทรงงาเนียมขนาดใหญ่ฐานทรงขั้นบันได-ไม่มีชั้นอัสดง เป็นปรางค์แบบที่สร้างในสมัยอยุธยาตอนกลาง-ตอนปลายที่สืบเนื่องมาจากปรางค์แบบที่ 3

แบบที่ 6 ปรางค์ทรงงาเนียมที่ถูกแปลงเป็นทรงฝักข้าวโพด คือ ปรางค์งาเนียมสมัยอยุธยาตอนต้นที่ถูกปฏิสังขรณ์ในสมัยอยุธยาตอนปลายให้รูปทรง “เพรียว” ขึ้นจนกลายเป็นปรางค์ทรงฝักข้าวโพด

แบบที่ 7 ปรางค์ทรงฝักข้าวโพดอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น เป็นแบบมีองค์ประกอบของปรางค์บางส่วนคล้ายศิลปะสมัยอยุธยาต้น แต่อาจจะสร้างสมัยอยุธยาตอนกลางเป็นต้นมา

แบบที่ 8 ปรางค์ทรงฝักข้าวโพด เป็นปรางค์แบบที่สร้างอย่างแพร่หลายในสมัยอยุธยาตอนปลายโดยได้รับอิทธิพลมากจากปรางค์แบบที่ 6 และ 7 ปรางค์แบบนี้เป็นต้นธารของปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

อย่างไรก็ตามพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมไม่ใช่ทฤษฎีวิวัฒนาการ (The theory of evolution) แต่เป็นการวิจัยทางประวัติศาสตร์ (History research) ต่อสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น ดังนั้นในกรณีการศึกษาพุทธปรางค์ครั้งนี้ยังมีปัจจัยอีกมากที่ส่งผลต่อรูปแบบ ลวดลาย รูปทรง และสัดส่วน สัมพันธ์ของสถาปัตยกรรมที่ต้องพิเคราะห์และพิจารณาร่วมกัน แต่กระนั้นการศึกษาพัฒนาการรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ในภาพรวมก็เป็นแนวทางที่สำคัญอย่างมากที่จะทำให้เราเห็นพัฒนาการโดยองค์รวมด้านมิติสัมพันธ์ที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของช่างและผู้สร้างได้อย่างแจ่มแจ้งมากขึ้น โดยผู้วิจัยหวังว่าบทความนี้จะสามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ในอีกแง่มุมหนึ่งที่สามารถนำไปเชื่อมโยงและวิเคราะห์การศึกษาศิลปะสถาปัตยกรรมพุทธปรางค์ในมิติอื่น ๆ ให้มีความก้าวหน้าต่อไป

เชิงอรรถ

1 บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง การศึกษาสัดส่วนสัมพันธ์ของพุทธปรางค์ประธานสมัยอยุธยา โดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนสนับสนุนการวิจัยและสร้างสรรค์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร ประจำปีงบประมาณ 2564 สัญญาเลขที่ 004/2564

2 สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า ปรางคณ (ปฺร+องฺคณ) หมายถึง ชาลา และทางเดินเข้าระหว่างโคปุระ (ประตู) ถึงเทวาลัย หรือ ปราสาท แต่คงเรียกสับสนจนคำว่าปรางค์ถูกนำมาใช้ในความหมายใหม่ ใน สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จ เล่ม 2** (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), 259.

3 อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, "คติจักรวาล พุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงค์ที่มีอิทธิพลต่อแบบเมืองและสถาปัตยกรรมในประเทศไทย," **วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร** 6, 1-2 (มกราคม-ธันวาคม 2526): 334-335.

4 บทความนี้แสดงระบบนับปี 2 แบบ คือ สากลศักราชและพุทธศักราช

5 ชาตรี ประกิตนนทการ, "งานเขียนประวัติศาสตร์ศิลปะยุคแรกกับการก่อร่างสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม," **หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย** 14 (มกราคม-ธันวาคม 2560): 87–90.

6 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพุทธเจดีย์** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), 236-243; สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550), 31-32.

7 สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จ เล่ม 6** (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), 5.

8 สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จ เล่ม 2**, 259.

9 รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, "ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงหลังสิ้นรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7," ใน พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, บรรณาธิการ, **ยุคมืดของประวัติศาสตร์ไทย: หลังบายนพุทธเถรวาท การเข้ามาของคนไท** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2559), 131-144.

10 ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **ลพบุรีหลังวัฒนธรรมเขมร** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2559), 25-75; ศานติ ภักดีคำ, พีระพัฒน์ สำราญ และพัสตราภรณ์ แก่นพรม, **พัฒนาการพระปรางค์ในสยามประเทศ** (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พลับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2555), 71-74.

11 วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, **พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง (ฉบับความสมบูรณ์)** (กรุงเทพฯ: อุษาคเนย์, 2551), 105.

12 **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด** (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2553), 390; ศานติ ภักดีคำ, พีระพัฒน์ สำราญ และพัสตราภรณ์ แก่นพรม, **พัฒนาการพระปรางค์ในสยามประเทศ**, 92.

13 สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน**, 55-59.

14 กลุ่มอนุรักษ์โบราณสถาน สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, **โครงการจัดการความรู้ เรื่อง รูปแบบ ลวดลาย ประดับ และวัสดุก่อสร้างของพระปรางค์สมัยอยุธยา ประจำปีงบประมาณ 2557**, เข้าถึงเมื่อ 5 เมษายน 2564, เข้าถึงได้จาก https://www.finearts.go.th/uploads/tinymce/source/50/km-prang57.pdf, 26.

15 **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด**, 43, 391.

16 เยเรเมียส ฟาน ฟลีต, **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต**, แปลโดย พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2560), 87-88.

17 **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535), 159.

18 **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด**, 394.

19 เยเรเมียส ฟาน ฟลีต, **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต**, 24.

20 **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด**, 38-41.

21 ปิ่นเพชร สาตราวาหะ, "การศึกษาพระปรางค์ในสมัยอยุธยาตอนต้นที่จังหวัดอยุธยา," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 98.

22 น. ณ ปากน้ำ, **ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2558), 31.

23 อาจจะเป็นวัดที่เจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) บูรณะในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ในชื่อว่า "วัดพระยาคลัง" ใน กลุ่มอนุรักษ์โบราณสถานสำนักศิลปากรที่3พระนครศรีอยุธยา, **โครงการจัดการความรู้ เรื่อง รูปแบบ ลวดลายประดับ และวัสดุก่อสร้างของพระปรางค์สมัยอยุธยาประจำปีงบประมาณ 2557**, 19.

24 พิริยะ ไกรฤกษ์, **พัฒนาการของการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพิริยะไกรฤกษ์, 2562), 34-41.

25 ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, **กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 41-45.

26 Chris Baker, "Final Part of the Description of Ayutthaya with Remarks on Defence, Policing, Infrastructure, and Sacred Sites," **The Journal of The Siam Society** 102 (2014): 183-184.

27 สิริเดช วังกรานต์, **อ่านใหม่พระนครศรีอยุธยาผ่านภาพวาดของ Vingboons,** เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2565, เข้าถึงได้จาก https://kyproject19.wixsite.com/kidyang/post/อ่านใหม่พระนครศรีอยุธยา-ผ่านภาพวาดของ-vingboons

28 **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด,** 272.

29 เช่น การกลับไปใช้รูปแบบที่ไม่มีชั้นอัสดง ใน ศานติ ภักดีคำ, พีระพัฒน์ สำราญ และพัสตราภรณ์ แก่นพรม, **พัฒนาการพระปรางค์ในสยามประเทศ,** 120.

30 เรื่องเดียวกัน, 88-89.

31 สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน,** 60-63.

32 ประภัสสร์ ชูวิเชียร, "วัดวรเชตุเทพบำรุง: แบบอย่างงานช่างของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 22," (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 20-26.

33 ปัฐยารัช ธรรมวงษา, "การศึกษาพัฒนาการทางรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดเชิงท่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 133-136.

34 น. ณ ปากน้ำ, **ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา,** 63.

35 กลุ่มอนุรักษ์โบราณสถาน สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, **โครงการจัดการความรู้ เรื่อง รูปแบบ ลวดลายประดับ และวัสดุก่อสร้างของพระปรางค์สมัยอยุธยาประจำปีงบประมาณ 2557,** 102-103.

36 ศานติ ภักดีคำ, พีระพัฒน์ สำราญ และพัสตราภรณ์ แก่นพรม, **พัฒนาการพระปรางค์ในสยามประเทศ,** 123.

37 สุวิทย์ เลิศวิมลศักดิ์, "เทคนิคการก่อสร้างเจดีย์อิฐทรงปรางค์ชนิดมีห้องเรือนธาตุ สมัยอยุธยาตอนต้นในพื้นที่เกาะพระนครศรีอยุธยา," **หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย** 19, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2565): 67.

38 หัวเมืองฝ่ายเหนือ หมายถึง กลุ่มเมืองที่เคยอยู่ใต้อำนาจของรัฐสุโขทัยเดิม จนภายหลังได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยา

39 สันติ เล็กสุขุม, **ปรางค์และลายปูนปั้นประดับวัดจุฬามณีพิษณุโลก** (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 1-3, 10-15, 18-20, 22.

40 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพุทธเจดีย์,** 236-243; สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน,** 239-240.

41 สูนฤต เงินส่งเสริม, "การศึกษาสถาปัตยกรรม วัดพระศรีรัตนมหาธาตุจังหวัดพิษณุโลก,"**หน้าจั่วฉบับประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย** 3 (กันยายน 2548): 55-75; น. ณ ปากน้ำ, **ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา,** 472; สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน,** 108-109.

42 หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปะสุโขทัย** (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2542), 171; น. ณ ปากน้ำ, **ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา,** 473; ศานติ ภักดีคำ, พีระพัฒน์ สำราญ และพัสตราภรณ์ แก่นพรม, **พัฒนาการพระปรางค์ในสยามประเทศ,** 131-137.

43 หัวเมืองชั้นใน หมายถึง เมืองที่รายล้อมราชธานีไม่ห่างไกลนักเพื่อให้อำนาจส่วนกลางเข้าไปบริหารจัดการได้สะดวก

44 ปัทมา จูเจี่ย, "รูปแบบงานช่างวัดหน้าพระธาตุ ต.จักรสีห์ อ.เมือง จ.สิงห์บุรี," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 4-5, 83.

45 กลุ่มอนุรักษ์โบราณสถาน สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, **โครงการจัดการความรู้ เรื่อง รูปแบบ ลวดลายประดับ และวัสดุก่อสร้างของพระปรางค์สมัยอยุธยา ประจำปีงบประมาณ 2557**, 115-117.

46 สายันต์ ไพรชาญจิตร์, **รายงานการสำรวจและขุดค้นเตาแม่น้ำน้อย ตำบลเชิงกลัด อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี** (กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2531), 60-65.

47 อโนชา ทับทิม, "วัดสองพี่น้อง เมืองสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท: การวิเคราะห์หลักฐานทางศิลปกรรมร่วมกับข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 1-2.

48 กลุ่มอนุรักษ์โบราณสถาน สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, **โครงการจัดการความรู้ เรื่อง รูปแบบ ลวดลายประดับ และวัสดุก่อสร้างของพระปรางค์สมัยอยุธยา ประจำปีงบประมาณ 2557,** 111-113.

49 น. ณ ปากน้ำ, **ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา,** 430-431, 471-473.

50 ประเสริฐ ณ นคร, "จารึกลานทอง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี," ใน **อักษร ภาษา จารึก วรรณกรรม** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 179-187; อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, "การศึกษาระบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐในอาคารโบราณสถาน," **โบราณคดี** 6, 2 (ธันวาคม 2518): 61; ภัทรชนก นิธังกร, "วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี วิเคราะห์ศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดี," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 8-12, 118-123.

51 ชมรมนักโบราณคดีสมัครเล่นเมืองสุพรรณ, **ข้อคิดเห็นใหม่เกี่ยวกับศิลปะราชวงศ์สุพรรณภูมิที่สุพรรณบุรี โดย รศ.พิชญา สุ่มจินดา,** 9 พฤศจิกายน 2564, วีดิโอ, 1:10:23, เข้าถึงได้จาก https://www.youtube.com/watch?v=KVH7qYgW2uc

52 ได้แก่ นนทบุรี ธนบุรี สมุทรปราการ สาครบุรี สมุทรสงคราม ราชบุรี เพชรบุรี และนครชัยศรี ใน ประภัสสร์ ชูวิเชียร, **อยุธยาในย่านกรุงเทพฯ: ศิลปกรรมที่สัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2561), 8-10.

53 เรื่องเดียวกัน, 41-56.

54 ปติสร เพ็ญสุต, "ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดมหาธาตุวรวิหาร ราชบุรี," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 80-88.

55 เป็นที่น่าสังเกตว่าวัดทั้งสามมีความเกี่ยวข้องกับราชวงศ์อู่ทองที่มีฐานที่มั่นเดิมอยู่เมืองละโว้

56 นนทชัย ทองพุ่มพฤกษา, "บทบาทหน้าที่และการออกแบบปรางค์ในสมัยอยุธยา," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 169.

57 จากการสำรวจของ น. ณ ปากน้ำ ซึ่งเป็นขนาดที่ใกล้กับที่ผู้วิจัยสำรวจขนาดอิฐของกรณีศึกษาปรางค์ ใน น. ณ ปากน้ำ, **ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา,** 511-514.

58 **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์,** 159.

59 สมคิด จิระทัศนกุล, **อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 1 กระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรมไทย** (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 132-134, 146-148.

60 ใช้ระยะความกว้างจากหน้ากระดานบนของเรือนธาตุ (เพราะมีสภาพสมบูรณ์) การวัดสัดส่วนเรือนธาตุและสัดส่วนยอดในวิจัยนี้ประยุกต์มาจากการกำหนดสัดส่วนของช่างไทย ใน พระพรหมพิจิตร, **พุทธศิลปสถาปัตยกรรมภาคต้น** (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2495), 46.

61 ค่าสัดส่วนทั้งหมดที่ใช้ในบทความวิจัยนี้ คือ ค่าโดยประมาณ

62 ฐานวัดลังกาบางส่วนอยู่ใต้ดิน จึงสันนิษฐานขนาดโดยการอ้างอิงจากฐานปรางค์ประธานวัดส้ม ส่วนสัดส่วนฐานของปรางค์แขกและปรางค์วัดพระพายหลวง อ้างอิงจากวิทยานิพนธ์ 2 รายการ ได้แก่ สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, "ปรางค์แขกเมืองลพบุรีกับประเด็นศึกษาใหม่," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 66-75, 218-223; ภาวิณี รัตนเสรีสุข, "วัดพระพายหลวง: แนวความคิดใหม่จากผลการขุดตรวจทางโบราณคดีกับงานวิเคราะห์แบบอย่างสถาปัตยกรรม," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 118-130.

63 น่าจะมีค่าสัดส่วนความสูงที่มากขึ้นอีกเล็กน้อย เนื่องจากภาพถ่ายเก่าทำให้ทราบว่าส่วนชั้นรัดประคด 2 ชั้นบน เป็นของก่อใหม่ ที่ก่อเตี้ยกว่าทรงเดิม

64 Nicolas Gervaise, **Histoire Naturelle et Politique du Royaume de Siam** (Paris: Claude Barbin, 1688), 89-215.

65 วีระศักดิ์ แสนสะอาด, "30 ปี มรดกโลก นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา กับการดำเนินงานโบราณคดี," **วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา** 14, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2565): 50-51.

66 สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน,** 64-66.

67 ศิริวรรณ เวชวิทย์, "พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 178-180.

Bibliography

Anocha Tubtim. "Wat sǭng phī nǭng mūang san khǭ̄bu rī čhangwat Chai Nāt: kān wikhrọ lakthān thāng sinlapakam rǭwǭ̄ makap khǭ̄mūn mai thāng bōrānnakhadī [Wat Songphinong Sanburi, Chainat Province: Art and Archaeological Analysis]." Master's thesis, Silpakorn University, 2014.

Anuwit Charoensupkul. "Kansuksā rabop khrōngsāng læ rabīap kā rok 'a'it nai 'ākhān bōrānnasathān [The Study of Structures and Brick patterns of Ancient Monuments]." **Archaeology** 6, 2 (December 1975): 57-76.

_____. "Khati čhakkrawān phut sātsanā thērawāt Langkā wong thī mī'itthi phon tǭ̄ bǣp mūang læ sathāpattayakam nai prathēt Thai [Concept of Cosmology in Sinhalese Theravada Buddhism Having Influence on Urbanization and Architecture in Thailand]." **Journal of the Faculty of Arts, Silpakorn University** 6, 1-2 (January-December 1983): 321-351.

Baker, Chris. "Final Part of the Description of Ayutthaya with Remarks on Defence, Policing, Infrastructure, and Sacred Sites." **The Journal of The Siam Society** 102 (2014): 179-210.

Chatri Prakitnonthakan. "Ngān khīan prawattisāt sinlapa yuk rǣk kap kā rok 'arāng sāng rat sombūranā yāsitthirāt Sayam̄ [Early Art Historical Writings and the Rise of Siamese's Absolute Monarchy]." **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 14 (January-December 2017): 86–121.

Damrong Rajanubhab, Prince. **Tamnān phutthačhēdī [A History of Buddhist Monuments]**. Bangkok: Matichon, 2002.

Gervaise, Nicolas. **Histoire Naturelle et Politique du Royaume de Siam.** Paris: Claude Barbin, 1688.

Monument Conservation Group, The 3rd Regional Office of Fine Arts Department, Phra Nakhon Si Ayutthaya. **Khrōngkān čhatkān khwamr̄ ū rūang rūpbǣp lūatlāi pradap læ watsadu kǭ̣sāng khǭ̣ng phra prāng samai 'Ayutthayā pra pračham pī ngoppramān sǭ̣ngphanhārǭ̣ihāsipčhet [Knowledge Management Project on Types, Ornaments, and Construction Materials of Buddhist Prangs during the Ayutthaya Period, Fiscal year 2014].** 1-201. Accessed April 5, 2021. Available from https://www.finearts.go.th/uploads/tinymce/source/50/km-prang57.pdf

Muang Suphan Amateur Archaeologists Club. **Khǭ̣khithen mai kīeokap sinlapa rātchawong Suphan phūm thī Suphan Burī dōi ro so. Pitchaya Sum čhindā [A New Perspective on Art of Suphannaphum Dynasty at Suphanburi by Associate Professor Pitchaya Sumchinda].** November 9, 2021. Video, 1:10:23. Available from https://www.youtube.com/watch?v=KVH7qYgW2uc

Narisara Nuwattiwong, Prince and Damrong Rajanubhab, Prince. **Sān somdet lem sǫ̣ng [Correspondences between Prince Naris and Prince Damrong, Volume 2].** Bangkok: The Kurusapa Business Organization, 1962.

_____. **Sān somdet lem hok [Correspondences between Prince Naris and Prince Damrong, Volume 6].** Bangkok: The Kurusapa Business Organization, 1961.

Narudom Kaewchai. **Photogrammetry phāp sām miti bōrānnasathān čhāk theknik kānsamrūat bǣp fō tō kǣ rom mē trī [Photogrammetry, 3D Images of the Ancient Monuments from the Photogrammetric Survey Technique].** Bangkok: Fine Arts Department, 2022.

Nontachai Thongpumprugsar. "Botbāt nāthī læ kān'ǭ̣kbǣp prāng nai samai 'Ayutthayā [Role and Design of Prang in Ayutthaya Period]." Master's thesis, Silpakorn University, 2002.

Nor Na Paknam [pseud.]. **Hā dūan klāng sāk'it pūn thī ' Ayutthayā [Five Months in the Midst of Ayutthaya's Brick Rubble].** 4th ed. Bangkok: Muang Boran, 2015.

Patchanok Nitangkorn. "Wat phra sī rattana mahāthāt čhangwat Suphan Burī wikhrọ silapakọn rom rọwọ makap lakthān thāng bōrānnakhadī [The Artistic and Archaeological Analysis of Wat Phra Sri Rattana Mahathat in Suphanburi]." Master's thesis, Silpakorn University, 2016.

Patison Benyasuta. "Sinlapakam læ sathapattayakam nai khēt phutthāwāt wat mahāthat wọrawihān Rātchaburī [Arts and Architecture in the Main Section of Wat Mahadhatvaraviharn]." Master's thesis, Silpakorn University, 2012.

Pattama Jujiea. "Rūpbæp ngān chāng wat nā phra thāt tọ. čhak sī'ọ. mūang čhọ. Sing Burī [Stylistic Study of Wat Na Phrathat, Singburi Province]." Master's thesis, Silpakorn University, 2009.

Pattayaraj Thamwongsa. "Kānsuksā phatthanākān thāng rūpbæp sathāpattayakam Wat chœngthā čhangwat Phra Nakhọn Sī'Ayutthayā [The Architectural Study of Wat Cheung Tha: Phra Nakhon Si Ayutthaya Province]." Master's thesis, Silpakorn University, 2003.

Pawinee Rattanasereesuk. "Wat phra phāi lūang : næo khwāmkhit mai čhāk phon kān khut trūat thang̣ bōrānnakhadī kap ngān wikhrọ bæpyāng sathāpattayakam [Wat Pra Phailung: A New Concept from Archaeological and Architectural-style Analyses]." Master's thesis, Silpakorn University, 2008.

Phrarātchaphongsāwadān krung sī'Ayutthayā chabap phan čhan thanu māt (čhœm) læ Phrarātchaphong sāwadān krung sī'Ayutthayā chabap lūang prasœt, kham haikān chāo krung kao, kham haikān khunlūang ha wat [The Royal Chronicles of Ayutthaya in the Manuscript of Phan Chanthanumat (Jiem) and the Royal Chronicles of Ayutthaya in the Manuscript of Luang Prasert: Words for the Ancient City Dwellers and Words for the Monks]. Nonthaburi: Sripanya, 2010.

Phrarātchaphongsāwadān krung sī'Ayutthayā læ čhun yutthakān wong [The Royal Chronicles of Ayutthaya]. Bangkok: Mahachulalongkorn rajavidyalaya Press, 1992.

Phrom Phichit, Phra. **Phut sinlapa sathāpattayakam phā khọton [Buddhist Art and Architecture, Part I].** Phra Nakhon: Phrachan Printing House, 1952.

Pinpech Satrawaha. "Kānsuksā phra prāng nai samai ' Ayutthayā tọn tọn thī čhangwat 'Ayutthayā [The Study of Phra Prang in the Early Ayuthaya Period at Ayutthaya Province]." Master's thesis, Silpakorn University, 1991.

Piriya Krairiksh. **Phatthanākān khọng kānsuksā prawattisāt sinlapa Thai [Development of the Study on Thai Art History].** Bangkok: Piriya Krairiksh Foundation, 2019.

Praphat Chuvichean. **'Ayutthayā nai yān Krungthep sinlapakam thī samphan kap mænam lam khlọng [Ayutthaya in the Vicinity of Bangkok: Artwork Related to the Canals and Rivers].** Bangkok: Matichon, 2018.

_____. "Wat wọra chēt thēp bamrung: bæpyāng ngān chāng khọng 'Ayutthayā nai Phutthasatawat thī yīsipsọng [Wat Vorachet Thepbamrung: A Model of Ayutthaya Art in 17th Century A.D.]." Ph.D. dissertation, Silpakorn University, 2009.

Prasert Na Nagara. **'Aksọn phāsā čhārưk wannakam [Alphabets, Languages, Inscriptions, Literature].** Bangkok: Matichon, 2006.

Rungroj Piromanukul. "Lum mænam čhaophrayā chūang lang sin ratchakān pra čhao chai wora man thī čhet [Chao Phraya River Basin after the End of the Reign of King Jayavarman VII.]." 122-171. In Pipad Krajaejun, ed. **Yuk mūt khọng prawattisāt Thai: lang bā yon phut thērawāt kān khao mā khọng khon thai [Dark Age in History of Thailand: Post Bayon, Theravada Buddhism, and Arrival of the Tai].** Bangkok: Matichon, 2016.

Sakchai Saising. **Lop Burī lang watthanatham Khamēn [Lopburi After Khmer Culture].** Bangkok: Matichon, 2016.

Saner Nildech. **Samut phāp sathāpattayakam Thai: sinlapa sathāpattayakam lān nā sinlapa samai 'ū thǭng sathāpattayakam Sukhōthai [Thai Architecture Picture Book: Art and Architecture of Lanna, Art of U Thong Style, Architecture of Sukhothai].** Bangkok: Thai Architecture Archive, Department of Architecture and Related Arts, Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2006.

Santi Leksukhum. **Prang læ lāi pūnpan pradap wat čhulamanī Phitsanulōk [Prang and Stucco Decorations, Wat Chulamani, Phitsanulok].** Bangkok: Research and Development Institute, Silpakorn University, 1996.

_____. **Sinlapa 'Ayutthayā ngān chāng lūang hǣng phændin [Ayutthaya Art: The Royal Crafts manship of the Nation].** 3rd ed. Bangkok: Muang Boran, 2007.

Santi Pakdeekham, Peerapat Samran and Pasŧraporn Kaenprom. **Phatthanākān phra prāng nai Sayām prathēt [The Evolution of Phra Prangs in Siam].** Bangkok: Amarin Printing and Publishing Public Company Limited, 2012.

Saritpong Khunsong. "Prāng khǣkmūang Lop Burī kap praden sŭksā mai [Prang Khaek of Lop Buri with a New Identical View]." Master's thesis, Silpakorn University, 2005.

Sayan Phaicharnchit. **Rāingān kānsamrūat læ khut khon tao mænam nǭi tambon chœng klat̄amphœ̄ bāng ra čhan čhangwat Sing Burī [Survey and Excavation Report of Mae Nam Noi kiln, Chueang Klad, Bang Rachan District, Sing Buri Province].** Bangkok: Archeological Research Division, Office of Archaeology, Fine Arts Department, 1988.

Siridate Wangkran. **'Ān mai Phra Nakhǭn Sī'Ayutthayā phan phāp wāt khǭng Vingboons [Re-read Ayutthaya through the Paintings of Vingboons].** Accessed April 28, 2022. Available from https://kyproject19.wixsite.com/kidyang/post/อ่านใหม่พระนครศรีอยุธยา-ผ่านภาพวาดของ-vingboons

Siriwan Wetchawit. "Phut prāng nai samai Rattanakosin tǭn ton [Buddha-Prangs in the Early Rattanakosin Period]." Master's thesis, Silpakorn University, 1991.

Somkid Jiratatsanakul. **'Aphithān sap chāng sathā pattayakam Thai lem nưng krabūankān 'ǭk bǣp sathāpattayakam Thai [Glossary of Thai Architectural Terminology, Volume 1: The Process of Designing Thai Architecture].** Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2016.

Subhadradis Diskul, M.C. **Sinlapa Sukhōthai [Sukhothai Art].** Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre, 1999.

Sunarit Ngernsongserm. "Kānsŭksā sathāpattayakam wat phra sī rattana mahāthāt čhangwat Phitsanulōk [The Study of Architecture at Wat Phra Si Rattana Mahathat, Phitsanulok Province]." **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 3 (September 2005): 54-75.

Suwit Lerdwimolsak. "Theknik kānkǭsāng čhēdī' it song prāng chanit mī hǭ'ong rūanthāt samai 'Ayutthayā tǭn ton nai phūnthī kǫ Phra Nakhǭn Sī'Ayutthayā [Brick Construction Techniques of Open-room Prang Style Stupa during Early Ayutthaya Period in the Area of Ancient Ayutthaya City]." **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 19, 1 (January-June 2022): 58-93.

Thawatchai Tangsiriwanit. **Krungsri 'Ayutthayā nai phænthīfarang [Ayutthaya on European Maps].** Bangkok: Matichon, 2006.

Van Vliet, Jeremias. **Phrarātchaphongsāwadān krung sī'Ayutthayā chabap yērē mīa sǭ fān fǭ lī tǭ [The Short History of the Kings of Siam].** Translated by M.R. Suphawat Kasemsi. 2nd ed. Bangkok: The Historical Society under the Royal Patronage of H.R.H. Princess Mahachakri Sirindhorn, 2017.

Veerasak Sansaard. "Sāmsip pīmǭradok lōk nakhǭn prawattisāt Phra Nakhǭn Sī'Ayutthayā kap

kāndamnœ̄n ngan bōrānnakhadī [Thirty Years of the World Heritage, Historic City of Ayutthaya with the Operations of Archaeology]." **Journal of Ayutthaya Studies Institute** 14, 2 (July-December 2022): 44-57.

Winai Pongsripian, ed. **Phannanā phūm sathān Phra Nakhǭn Sī'Ayutthayā'ēkkasān čhāk hǭ̄ lūang (chabap khwām sombūn) [Geographical Description of Ayutthaya: Documents from the Palace Library].** Bangkok: Usakhane, 2008.

Illustration Sources

All illustrations by the authors unless otherwise specified.

Fig. 1 Modified from Monument Conservation Group, The 3rd Regional Office of Fine Arts Department, Phra Nakhon Si Ayutthaya, **Knowledge Management Project on Types, Ornaments, and Construction Materials of Buddhist Prangs during the Ayutthaya Period, Fiscal year 2014,** Accessed April 5, 2021. Available from https://www.finearts.go.th/uploads/tinymce/source/50/km-prang57.pdf, 130.

Fig. 2 Modified from Phraya Boranratchathanin (Phon Tejagupta)'s map of Ayutthaya

Fig. 3 Modified from **Map of the Kingdom of Siam and Its Dependencies / Constructed from the Siamese Government Surveys under the Direction of J. McCarthy, F.R.G.S., Superintendent of Surveys ; H. Sharbau**, Accessed November 24, 2021. Available from https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agdm/id/12541/

Fig. 5 (Middle and Right) Modified from Suwit Lerdwimolsak, "Brick Construction Techniques of Open-room Prang Style Stupa during Early Ayutthaya Period in the Area of Ancient Ayutthaya City," **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 19, 1 (January-June 2022): 65.